

BIDRAG TILL
SVERIGES OFFICIELA STATISTIK.

H) Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd.

LANDSHÖFDINGE-EMBETETS

UTI

W E R M L A N D S L Ä N

UNDERDÅNIGA BERÄTTELSE

FÖR ÅREN

1856 – 1860.

1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet.

Wermlands läns gränser, som anses innesluta en areal af 157 $\frac{1}{10}$ kvadratmil, hafva icke undergått någon förändring under de år, som denna underdåniga berättelse omfattar.

Länet är i kommunalt hänseende indeladt i 16 häradar eller tingslag och 87 socknar eller församlingar *).

Derjemte har länet 3:ne städer, Carlstad, Christinehamn och Filipstad, af hvilka Carlstad är stapelstad, samt en köping, Arvika, belägen i Jösse härad och Arvika socken.

Vissa delar af Nysunds och Svanskogs socknar lyda till andra län än Wermland, och förhåller det sig härmed sålunda: att den förra eller Nysunds socken består af 32 $\frac{1}{10}$ dels mantal, hvaraf 11 $\frac{1}{2}$ dels mantal äro

*) Dessa äro: *Carlstads tingslag*, bestående af Carlstads, Grafva och Hammarö socknar; *Kils härad*, med Kils, Frykeruds, Nedra Ulleruds, Öfra Ulleruds och Ransäters socknar; *Wäse härad*, med Wäse, Fogelviks och Alsters socknar; *Ölme härad*, med Ölme och Warnums socknar; *Wisnums härad*, med Wisnums, Kils, Råda, Rudskoga och Nysunds socknar, af hvilken sistnämnda likväl en del lyder till Örebro län; *Fernebo härad*, med Fernebo, Brattfors, Gåsborns, Nordmarks, Råms, Kroppa och Lungsunds socknar; *Nyeds härad*, med Nyeds och Elfsbacka socknar; *Elfdals härad*s öfre tingslag, med Ny, Dalby, Södra Finnskoga och Norra Finnskoga socknar; *Elfdals härad*s nedre tingslag, med Ekshärads, Råda, Gustaf Adolfs och Sunnemo socknar; *Fryksdals härad*s öfre tingslag, med Fryksände, Östmarks, Hvittsands och Lekvattnets socknar; *Fryksdals härad*s nedre tingslag, med Sunds (vanligen benämnd Sunne), Östra Emterviks, Vestra Emterviks, Gräsmarks och Lysviks socknar; *Jösse härad*, med Arvika, Ny, Elgå, Köla, Eda, Gunnarskogs, Bogens, Brunssocks, Boda och Magnessocks socknar; *Nordmarks härad*, med Silleruds, Silbodals, Blomssocks, Trankils, Holmedals, Fogelviks, Töksmarks, Östervallssocks, Carlanda, Jernsocks och Skillingmarks socknar; *Gillbergs härad*, med Gillberga, Långseruds, Stafnäs, Glafva, Högeruds, Wermsocks och Svanskogs socknar, af hvilken sistnämnde en del dock lyder till Elfsborgs län; *Näs härad*, med Millesviks, Eskilsäters, Ölseruds, Botilsäters, Huggenäs, Ny, Bro, By, Kila och Tvetas socknar; samt *Grums härad*, med Nors, Segerstads, Grums, Eds och Borgviks socknar.

INLEDNING

TILL

Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ... på Nådigaste befallning utarbetat och utgivet af Statistiska centralbyrån – Stockholm, 1863-1912.

Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

Kungl. Maj:ts befallninghavande i Stockholms stad och i rikets 24 län avger underdåniga femårsberättelser av statistiskt innehåll.

Berättelserna består av två avdelningar.

Första avdelning består av följande rubriker:

- 1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet**
- 2. Innevånare**
- 3. Näringar**
- 4. Kommunikationsanstalter och varubyten**
- 5. Kameralförhållanden**
- 6. Politi.**

Andra avdelning är en tabellbilaga.

Statistiska centralbyrån samlar in och utger ett sammandrag för hela riket av samtliga femårsberättelsernas huvudsakliga innehåll.

Föregångare:

Kongl. maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren ... – Stockholm, 1823-1857.

Täckningsår: 1822-1851/55.

Innehållsförteckning.

	Sid.
Underdånig berättelse	1-23.
1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet.....	1.
2. Innevånare.....	4.
3. Näringar.....	5.
Tab. Litt. A. Export af en del skogseffekter.....	12.
Tab. Litt. B. Medelpriser å en del skogseffekter.....	13.
Tab. Litt. C. Bränvinstillverkning.....	14.
4. Kommunikations-anstalter och varubyten.....	15.
5. Kameralförhållanden.....	19.
Tab. Litt. D. Minutering och utskänkning af spirituösa drycker.....	19.
6. Politi.....	20.
Tab. Litt. E. Statsinkomster.....	20.
Tab. Litt. F. Inlutne kurhus- och folkskole-afgifter.....	20.
Tabellbilagor	24-29.
Tab. N:o 1. Folkmängd.....	24.
Tab. N:o 2. Jordbruket.....	24.
Tab. N:o 3. Boskapsskötsel.....	25.
Tab. N:o 4. Skogshushållning.....	25.
Tab. N:o 5. Dödade rofdjur.....	25.
Tab. N:o 6. Af rofdjur dödade husdjur.....	25.
Tab. N:o 7. Grufvor, bergverk, bruk, fabriker och manufaktur- inrättningar samt handtverkerier.....	26.
Tab. N:o 8. Allmänna vägar, gästgifverier och skjutsning, 1856-1860	27.
Tab. N:o 9. Sjöfart och handel, 1856-1860.....	27.
Tab. N:o 10. Hemman och jordlägenheter å landsbygden, samt tomter och jordar i städerna år 1860.....	28.
Tab. N:o 11. Laga skiften m. m.....	28.
Tab. N:o 12. Sparbanker.....	29.
Tab. N:o 13. Fattigvården.....	29.

BIDRAG TILL
SVERIGES OFFICIELA STATISTIK.

H) Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd.

LANDSHÖFDINGE-EMBETETS

UTI

W E R M L A N D S L Ä N

UNDERDÅNIGA BERÄTTELSE

FÖR ÅREN

1856 – 1860.

1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet.

Wermlands läns gränser, som anses innesluta en areal af 157 $\frac{3}{10}$ kvadratmil, hafva icke undergått någon förändring under de år, som denna underdåniga berättelse omfattar.

Länet är i kommunalt hänseende indeladt i 16 häradar eller tingslag och 87 socknar eller församlingar *).

Derjemte har länet 3:ne städer, Carlstad, Christinehamn och Filipstad, af hvilka Carlstad är stapelstad, samt en köping, Arvika, belägen i Jösse härad och Arvika socken.

Vissa delar af Nysunds och Svanskogs socknar lyda till andra län än Wermland, och förhåller det sig härmed sålunda: att den förra eller Nysunds socken består af 32 $\frac{3}{10}$ dels mantal, hvaraf 11 $\frac{3}{10}$ dels mantal äro

*) Dessa äro: *Carlstads tingslag*, bestående af Carlstads, Grafva och Hammarö socknar; *Kils härad*, med Kils, Frykeruds, Nedra Ulleruds, Öfra Ulleruds och Ransätters socknar; *Wäse härad*, med Wäse, Fogelviks och Alsters socknar; *Ölme härad*, med Ölme och Warnums socknar; *Wisnums härad*, med Wisnums, Kils, Råda, Rudskoga och Nysunds socknar, af hvilken sistnämnda likväl en del lyder till Örebro län; *Fernebo härad*, med Fernebo, Brattfors, Gåsborns, Nordmarks, Råms, Kroppa och Lungsunds socknar; *Nyeds härad*, med Nyeds och Elfsbacka socknar; *Elfdals härad*s öfre tingslag, med Ny, Dalby, Södra Finnskoga och Norra Finnskoga socknar; *Elfdals härad*s nedre tingslag, med Ekshärads, Råda, Gustaf Adolfs och Sunnemo socknar; *Fryksdals härad*s öfre tingslag, med Fryksände, Östmarks, Hvittsands och Lekvattnets socknar; *Fryksdals härad*s nedre tingslag, med Sunds (vanligen benämnd Sunne), Östra Emterviks, Vestra Emterviks, Gräsmarks och Lysviks socknar; *Jösse härad*, med Arvika, Ny, Elgå, Köla, Eda, Gunnarskogs, Bogens, Brunssocks, Boda och Magnessocks socknar; *Nordmarks härad*, med Silleruds, Silbodals, Blomssocks, Trankils, Holmedals, Fogelviks, Töksmarks, Östervallssocks, Carlanda, Jernsocks och Skillingmarks socknar; *Gillbergs härad*, med Gillberga, Långseruds, Stafnäs, Glafva, Högeruds, Wermsocks och Svanskogs socknar, af hvilken sistnämnde en del dock lyder till Elfsborgs län; *Näs härad*, med Millesviks, Eskilsätters, Ölseruds, Botilsätters, Huggenäs, Ny, Bro, By, Kila och Tvetas socknar; samt *Grums härad*, med Nors, Segerstads, Grums, Eds och Borgviks socknar.

tillika med socknens kyrka belägna uti Wisnums härad och Wermlands län, samt 21 $\frac{1}{20}$:dels mantal belägna uti Edsbergs och Lekebergs härader af Örebro län, i hvilket sistnämnde hemmantal dock äro inräknade 4 $\frac{1}{2}$:dels rekognitionshemman, skattlagda år 1854, och att den senare eller Svanskogs socken består af 28 $\frac{1}{2}$:dels mantal, af hvilka 19 $\frac{1}{2}$:dels mantal äro jemte socknekyrkan belägna uti Gillbergs härad och Wermlands län samt 9 $\frac{1}{2}$:dels mantal belägna i Tössbo härad och Elfsborgs län. — I fråga om hvardera af berörde 2:ne socknars förläggande till allenast ett härad och ett län, om vilkoren och hindren derföre samt huruledes de senare må kunna häfvas, har, efter det församlingarne varit vid sockenstämmor hörde, Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande den 31 December 1857 underdånigt utlåtande afgifvit.

Vidare torde här böra omnämnas, att, enligt nådigt Bref af den 9 Augusti 1814, hafva kronoskattehemmanen Stora Norum 1 helt, Grimsbyn $\frac{1}{2}$:dels, Humletorp $\frac{1}{2}$:dels, Sandtegen $\frac{1}{2}$:dels och Fjällarne $\frac{1}{2}$:dels mantal, som ditintills legat till Mo socken af Tössbo härad och Elfsborgs län, blifvit från och med 1815 förlagda till Silleruds socken af Nordmarks härad och Wermlands län, likväl utan förändring af deras soldatrotering och väghållningsskyldighet. — Dessa hemman äro således roterade till Westgöta-Dals regemente och hafva väghållning inom Tössbo härad, ehuru de i allt öfrigt lyda till Silleruds socken och Nordmarks härad.

I kyrkligt hänseende är länet fördeladt uti 9 kontrakt och 30 pastorat *).

Vid början af ifrågavarande period hade länet följande fem *domsagor*, nemligen: Wäse, Ölme, Wisnums, Fernebo och Nyeds häraders domsaga;

Fryksdals öfre tingslags samt Elfdals öfre och nedre tingslags domsaga;

Carlstads, Kils och Grums häraders domsaga;

*) Kontrakten och pastoraten äro följande.

1) *Kils kontrakt: Carlstads pastorat*, bestående af Carlstads stads- och landsförsamlingar eller Carlstads stad och socken; *Kils pastorat*, bestående af de fem församlingarne eller kyrkosocknarne i Kils härad; *Grafva pastorat*, bestående af Grafva socken i Carlstads tingslag; *Hammarö pastorat*, bestående af Hammarö socken i nyssnämnde tingslag.

2) *Elfdals kontrakt: Ekshärads pastorat*, bestående af de fyra socknarne uti Elfdals härads nedre tingslag; *Elfdals pastorat*, bestående af de fyra socknarne uti Elfdals härads öfre tingslag.

3) *Wisnums kontrakt: Wisnums pastorat*, bestående af Wisnums och Kils socknar i Wisnums härad; *Christinehamns pastorat*, bestående af Christinehamns stadsförsamling och Warnums församling i Ölme härad; *Rudskoga pastorat*, bestående af Rudskoga och Nysunds församlingar eller socknar i Wisnums härad; och lyder äfven till detta kontrakt *Råda socken* i sistnämnde härad, hvilken dock är annexförsamling till Amnehärads pastorat i Skaraborgs län och Skara stift.

4) *Nyeds kontrakt: Filipstads pastorat*, bestående af Filipstads stadsförsamling samt Fernebo, Brattfors, Nordmarks och Räms socknar i Fernebo härad; *Gåsborns pastorat*, bestående af Gåsborns socken i nämnde härad; *Wäse härads pastorat*, bestående af de tre socknarne Wäse, Fogelvik och Alster uti Wäse härad; *Nyeds pastorat*, bestående af de begge socknarne Nyed och Elfsbacka i Nyeds härad; *Ölmehärads pastorat*, bestående af Ölme socken i Ölme härad; *Kroppa pastorat*, bestående af Kroppa och Lungsunds socknar uti Fernebo härad.

5) *Fryksdals kontrakt: Sunne pastorat*, bestående af Sunds eller Sunne, Östra Emterviks, Vestra Emterviks och Gräsmarks socknar i Fryksdals härads nedre tingslag; *Fryksände pastorat*, bestående af Fryksände, Östmarks, Hvittsands och Lekvattnets församlingar eller socknar i Fryksdals härads öfre tingslag samt Lysviks socken i Fryksdals härads nedre tingslag; och *Brunskogs pastorat*, bestående af Brunskogs, Boda och Magneslags socknar i Jösse härad.

6) *Jösse kontrakt: Arvika pastorat*, bestående af Arvika, Ny, Elgå, Gunnarskogs och Bogens församlingar eller socknar med Arvika köping i Jösse härad; *Kölns pastorat*, bestående af Köla och Eda socknar i Jösse härad samt Jernskogs och Skillingmarks socknar i Nordmarks härad.

7) *Nordmarks kontrakt: Holmedals pastorat*, bestående af Holmedals, Fogelviks, Carlanda, Töksmarks och Östervallskogs socknar i Nordmarks härad; *Blomskogs pastorat*, bestående af Blomskogs och Trankils socknar i nyssnämnde härad; *Silleruds pastorat*, bestående af Silleruds socken i samma härad; *Silbodals pastorat*, bestående af Silbodals socken äfven i Nordmarks härad.

8) *Gillbergs kontrakt: Gillberga pastorat*, bestående af Gillberga och Långseruds socknar i Gillbergs härad; *Kila pastorat*, bestående af Kila och Tvetas socknar i Näs härad samt Svanskogs socken i Gillbergs härad; *Stafnäs pastorat*, bestående af Stafnäs, Glafva, Högeruds och Wermkogs socknar i Gillbergs härad.

9) *Nors kontrakt: Nors pastorat*, bestående af Nors, Segerstads, Grums, Eds och Borgviks socknar i Grums härad; *By pastorat*, bestående af By, Bro, Ny och Huggenäs socknar i Näs härad; och *Millesviks pastorat*, bestående af Millesviks, Ölseruds, Botilsätters och Eskilsätters socknar i Näs härad.

Jösse härads och Fryksdals nedre tingslags domsaga;
samt Gillbergs, Näs och Nordmarks häraders domsaga.

I denna indelning äro, enligt Eders Kongl. Maj:ts nådiga Bref den 7 Mars 1856, ändringar gjorda, hvarigenom domsagorna blifvit ökade till sex, indelade sålunda: att den förstnämnda omfattar, såsom förut, Wäse, Ölme, Wisnums, Fernebo och Nyeds härader, af hvilka likväl det sist upptagna Nyeds härad skall, då nuvarande innehafvaren af domsagan afgår, derifrån skiljas;

att en domsaga utgöres af Elfdals härads öfre och nedre tingslag, hvartill Nyeds härad skall läggas, när det från den förra kan skiljas;

att en domsaga utgöres af Fryksdals härads öfre och nedre tingslag och en annan af Jösse härad; samt att tvenne domsagor, som bestå, den ena af Carlstads tingslag samt Kils och Grums härader, och den andra af Gillbergs, Näs och Nordmarks härader förblifvit oförändrade.

Städerna Carlstad, Christinehamn och Filipstad bilda hvar för sig egen eller särskild jurisdiktion, men Arvika köping lyder under landsrätt tillsammans med Jösse härad.

I afseende åter å kronouppbördsväsendet, exekutionsverket och polisuppsigten är länet indeladt uti 5 *fögderier* och 17 *länsmansdistrikt*, nemligen:

Öster-Sysslets fögderi, bestående af Wäse, Ölme, Wisnums, Fernebo och Nyeds härader med fyra länsmansdistrikt, hvilkas fördelning är sådan, att Ölme och Wäse härader, med undantag af Alsters socken, utgöra ett, Nyeds härad och Alsters socken ett andra, Wisnums härad ett tredje och Fernebo härad ett fjerde;

Norr-Sysslets fögderi, bestående af Elfdals härads öfre och nedre tingslag samt Fryksdals härads öfre tingslag med 3 länsmansdistrikt, ett af hvartdera tingslaget;

Mellan-Sysslets fögderi, bestående af Carlstads, Kils och Grums härader med 3 länsmansdistrikt, ett af hvartdera häradet;

Vester-Sysslets fögderi, bestående af Jösse härad och Fryksdals härads nedre tingslag med 3:ne länsmansdistrikt, som äro Jösse härads vestra distrikt, utgörande Köla, Eda, Ny, Gunnarskogs och Bogens socknar, Jösse härads östra distrikt, utgörande Elgå, Arvika, Brunskogs, Boda och Magneslags socknar, samt Fryksdals nedre tingslags distrikt; och

Söder-Sysslets fögderi, bestående af Gillbergs, Näs och Nordmarks härader med 4 länsmansdistrikt, hvilka äro: Gillbergs härads distrikt, Näs härads distrikt, Nordmarks härads nedra distrikt, utgörande Silleruds, Silbodals, Blomskogs och Trankils socknar, samt Nordmarks härads öfra distrikt, utgörande Holmedals, Fogelviks, Töksmarks, Östervallskogs, Carlanda, Jernskogs och Skillingmarks socknar.

Wermland består af bergshöjder och dalar, sträckande sig från norr till söder, i hvilken rigtning dalarna utbreda sig, och utgör dess södra, till Wenern gränsande, del egentliga slättlandet. Landskapet har talrika vattendrag, som med landets lutning åt söder utfalla i Wenern. — Jordbruket är väl länets modernäring, men tillgången på jernmalm i bergen och på timmer från de vidsträckta skogbärande höjderna, äfvensom lägenheterne till verkstädernas anläggning vid vattendragen, hafva anvisat innevånarna också andra näringar i bergsbruket, jern tillverkningen och trädvarurörelsen, hvilka idkas ganska allmänt, dock isynnerhet i de trakter, der jordbruket, i följd af naturförhållanden, är inskränkt, och dess afkastning otillräcklig för folkets bergning.

Af Landtmätare i länet äro från och med 1852 till och med 1860 Ekonomiska (Sockne-) kartor upprättade öfver 15 socknar, nemligen Kils socken i Kils härad, Wermkogs, Vestra Emterviks, Frykeruds, Nyeds, Norra Finnskoga, Högeruds, Boda, Sunnemo, Lysviks, Gräsmarks, Ölme och Wäse, äfvensom Ny socken i Jösse härad och Ny socken i Elfdals härad, hvilka kartor finnas uti Provins-Landtmäterikontoret att tillgå; och äro af dem de öfver Kils, Frykeruds, Norra Finnskoga och Nyeds socknar tillika med 2:ne öfver Stafnäs och Ekshärads socknar uti bokhandeln utkomna. — Några andra topografiska, geologiska eller ekonomiska

karteverk eller arbeten hafva icke Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande veterligen blifvit under femårsperioden utgifne.

2. Innevånare.

Tab. N:o 1. Länets *folkmängd* vid hvarterdera af de ifrågavarande årens slut upptages uti bifogade tabell N:o 1, så väl efter husförhörslängderne, som ock enligt mantalslängderne.

Denna tabell visar, att enligt husförhörslängderne skola vid 1860 års utgång funnits	
å landsbygden.....	6,029,
och i städerna.....	547,
eller i hela länet.....	6,576 innevånare
utöfver hvad mantalslängderne upptaga.	

Att en så betydlig skiljaktighet företer sig i folkmängden efter de åberopade särskilda längderne, som borde, om icke alldeles, åtminstone nära, deri öfverensstämma, kan icke förklaras annorlunda, än såsom en följd af bristande eller felaktiga uppgifter till mantalsskrifningen, hvartill isynnerhet bidrager, att af det stora antal utaf arbetsklassen, som årligen vandrar ut från hemorten till andra orter inom riket och äfven till Norge för att söka arbetsförtjenst, många blifva borta flere år å rad och under tiden väl stå kvar i kyrkoböckerne, men anmälas deremot icke till mantalsskrifning; och det måste således antagas, att husförhörslängderne angifva rätta förhållandet med folkmängden.

Enligt mantalslängderne hade länet, städerna inberäknade, vid 1855 års slut 220,408 och vid 1860 års slut 240,595 innevånare; hvadan befolkningen under de fem åren 1856 till och med 1860 ökats med 20,187 själar, och således med nära dubbelt så stort antal, som under de fem föregående åren 1851 till och med 1855, då tillökningen utgjorde 10,429 själar.

Folkmängdens omförmälde *tillväxt* får hufvudsakligen tillskrifvas giftermålens talrikhet och nativiteten, enär utflyttningarne från länet sannolikt i antal öfverstigit inflyttningarne. — Anmärkas bör dock, att under år 1857 folkmängden väl tillväxt i städerna med 301, men deremot på landsbygden *minskats* med 2 personer, ett förhållande, som uppstått derigenom, att *rödsot* och *skarlakansfeber* sistnämnde år gått i flera delar af länet, samt att dödligheten i dessa sjukdomar, isynnerhet bland barn, varit ganska stor. — Föregående årets gröda blef under regnig väderlek ojemnt mogen och till stor del råbergad samt lemnade alltså mindre sunda födoämnen, hvaraf sjukdomarne utan tvifvel härrörde.

Wermlands allmoge och arbetsklass är i allmänhet arbetsam och foglig samt tarflig i sitt lefnadssätt. — Detta folks *föda* består för det mesta af hafrevälling och gröt, potatis, sill och ladugårdsprodukter samt i mindre mån af kött och fläsk. — *Begifvenheten på bränvin* har mycket aftagit, sedan denna vara, i följd af den år 1855 förändrade lagstiftning angående bränvinstillverkning och försäljuing, blifvit mera dyr samt icke så tillgänglig i minut som förut; och hafva i stället maldrycker, isynnerhet Bäjerskt öl, äfvensom kaffe, kommit mera i bruk bland allmogen.

Den i äldre tider från Savolax och Karelen i Finland *inflyttade* samt i Elfdals och Fryksdals härader, utefter Norska gränsbandet, bosatta *folkstam* skiljer sig ej ringa både i lynne och lefnadssätt från nämnde häraders öfrige innebyggare. — *Finnen* är fåordig, sluten och skygg. Han underkastar sig väl tungt arbete, när nöden så fordrar, men arbetar icke gerna längre än som behöfves, för att vinna den mest tarfliga bergning för dagen, hvarföre ock få af Finnarne befinna sig i välstånd. — De hafva bibehållit sitt språk, men förstå och läsa äfven Svenska; och några särskilda åtgärder i administrativt hänseende eller till undervisningens befrämjande äro för dem således icke vidtagne.

I *klädseln* ser man ej mycken lyx hos allmogen, hvars kläder äro förfärdigade af grått eller svart vadmal samt bomulls- och linneväfnader, som tillverkas i orten. Inom hvarje härad råder hos folket i viss mån likhet

i klädedrägten, men endast uti Ny och Dalby socknar af Elfdals härad har allmogen allmänt bibehållit den dräkt, som inom hvardera socknen från ålder varit antagen.

Till *husbyggnader* har träd hitintills allmännast begagnats. Byggnader af tegel finnas endast på några få herregårdar. Äfven i städerna ser man få hus af sistnämnde byggnadsämne. Förändringar i allmogens byggnadssätt hafva under senare åren så till vida ägt rum, som ladugårdarne uppföras rymligare än fordom, ej sällan af gråsten, och manshusen täckas mindre ofta med näfver och torf, såsom tillföre, utan merändels med skiffer eller tegel; men det fel begås å flere orter inom länet af allmogen, att den bygger sina manshus med två våningar, större än behofvet fordrar, och öfra våningen får nästan alltid stå obegagnad samt till och med oinredd. Vid ett större bruk äro *arbetarebostäder* uppförde af murbruk och sinner, hvilka anses ändamålsenliga.

Några *schismatiska rörelser*, som medfört bildandet af särskilda församlingar, hafva här icke förekommit. Det så kallade läseriet är likväl ganska allmänt både på landsbygden och i städerna, och sammankomster till gemensamma andaktsöfningar äga ofta och mångenstädes rum, vid hvilka kolportörer samt andra både af ortens befolkning och Norrmän uppträda såsom predikanter och bibeltolkare. Anledningar hafva icke saknats dertill, att en och annan af dem sökt sprida baptistisk lära; dock vill det synas, som skulle läseriet bidragit till dryckenskapslastens aftagande.

Uti Carlstad stiftades den 16 Februari 1835 en förening för *spridande af nyttig folkläsnings* inom Carlstads stift, och hvar till medel blifvit samlade dels genom sammanskott och dels genom årsafgifters erläggande af föreningens medlemmar. — Den har intill 1860 års slut med sina tillgångar bidragit till *sockenbibliotekers* bildande inom 68 församlingar i Wermland, inom 15 församlingar på Dalsland af Elfsborgs län och inom 2 församlingar i Carlskoga härad af Örebro län, hvarförutom föreningen tid efter annan tilldelat de ordnade sockenbibliotekerna nyare böcker, som den inköpt.

3. Näringar.

A) *Jordbruk*. — Enligt de uppgifter, som Hushållnings-Sällskapet år 1859 till Finans-Komitén aflemnadt, hade länet då 287,179 geometriska *tunnland odlad jord* samt 98,376 geometriska tunnland naturliga ängar; och hafva sedermera intill 1860 års slut några anmärkningsvärda förändringar härutinnan icke tillkommit, efter hvad de från fögderierna ingångne berättelser gifva vid handen. Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande vägar likväl icke antaga, att berörde uppgifter äro med verkliga förhållandet fullt öfverensstämmande, helst någon säker utväg att kontrollera dem ej gifvits. — Sannolikt är den uppgifna arealen af naturliga ängar alltför hög, emedan sådana af någon större rymd icke finnas mångenstädes här i provinsen. Det misstag torde vara inom flere församlingar begånget, att man såsom ängar beräknat de hagar och dalar uti skogarne, i hvilka hö vanligen skördas.

Jorden består af sandmylla och mindre bördig lera; dock förekommer äfven bättre lera i några trakter samt svartmylla på åtskilliga ställen i orterna nära Wenern. Enligt uppgifterna till Finans-Komitén angående *jordens beskaffenhet*, kan det beräknas, att af den odlade jorden $\frac{2}{3}$ delar är god, $\frac{1}{3}$ delar medelmåttig och $\frac{1}{3}$ delar svag.

Med afseende på *sädesproduktionen* må länet kunna fördelas i trenne trakter eller afdelningar: den ena omfattande Näs, Wäse, Ölme, Wisnums, Grums, Gillbergs, Kils och Nyeds härader samt Carlstads tingslag, såsom de orter, inom hvilka åkerbruket i den mån drifves, att sädesproduktionen under vanliga år öfverstiger konsumtionen eller hvad innevånarna derstädes förbruka; den andra utgörande Jösse och Nordinarks härader, der sädesproduktionen ungefärligen motsvarar konsumtionen; och den tredje bestående af Fernebo, Elfdals och Fryksdals härader, hvarest sädesproduktionen betydligt understiger konsumtionen, och i hvilka orter dels jernhandteringen dels och trädvarurörelsen antingen utgöra hufvudnäringar eller stå i bredd med åkerbruket.

Wermlands öppna jord brukas med få undantag i *cirkulation* med träde, höstråg, 3 års gräsvall och 2 till 3 års hafre. Potates har ännu icke fått ett rum i cirkulationen, utan planteras denna rotväxt på därför afsatt jord eller på någon del af ett hafregärde. Der hvete odlas, hvilket ej är allmänt, sker det jemte eller i stället för höstrågen, och der ärter, korn eller blandsäd, som består af korn och hafre, odlas, upptaga dessa sädesslag något eller någon del af de gärderna, som eljest skulle med hafre besås. Det omnämnda cirkulationsbruket infördes för lång tid tillbaka i provinsen och har redan före den period, som nu är i fråga, blifvit det rådande brukningssättet både hos possessionaterna och allmogen. Bland allmogen finnas dock de, som bruka sin jord annorlunda och utan någon viss växtföljd, men hafren utgör dervid alltid hufvudsädet; och uti länets nordligaste trakter inom Elfdals och Fryksdals öfre tingslager har man länge endast odlat korn och hafre efter gödning, som merändels verkställes om hösten, men i senare tider börjat äfven använda höstråg.

Uti den tabell öfver länets jordbruk m. m., som Hushållnings-Sällskapet till Finans-Komitén insänt, finnes upptaget, i enlighet med uppgifterna från församlingarne, att brukningssättet af jorden i åtskilliga häradar var vaxelbruk; men utan tvifvel har man dermed förstått eller så benämnt det här förut beskrifna cirkulationsbruket; — ty ett rationellt vaxelbruk är veterligen icke någonstädes i länet antaget.

Såsom det förestående utmärker, odlas hufvudsakligen i provinsen höstråg, hafre och potates, i mindre mån hvete, korn och blandsäd, dock har odlingen af hvete något ökat sig. Ärtor och lin odlas väl äfven, men i ringa kvantiteter på hvarje ställe; hvaremot rofodlingen kommit hos possessionaterna ganska mycket i bruk.

De uppgifter om *årliga utsädet* å tunnland af hvarje sädesslag och af potates, som finnas införda för hvarje härad eller tingslag i berörde till Finans-Komitén insända tabell, äro ganska skiljaktiga och kunna ej gerna vara annat, enär utsädets kvantitet måste rättas både efter jordens och utsädeskornets beskaffenhet. Hellre än att efter nämnde uppgifter uträkna medeltalet af hvartera slagets utsäde, hvarigenom större bråktal ofelbart skulle uppkomma, anser Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande sig böra, i enlighet med kunnige och erfarna landtmäns omdöme, upptaga årliga utsädet å tunnlandet medelmåttig jord sålunda: af hvete och af råg $\frac{1}{2}$ till $\frac{3}{4}$ tunna, af hafre $1\frac{1}{4}$ tunna, af blandsäd $1\frac{1}{2}$ tunna samt af potates 6 tunnor.

Att med tillförlitlighet beräkna och uppgifva *tunnlandtalet af åkerjord*, som år 1860 användts till odling af hvarje sädes- och växtslag, har, då ofullständiga och obestämda uppgifter härom endast erhållits, icke varit verkställbart; men Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande tror dock, med hänsigt till det allmännaste brukningssättet, sig kunna antaga, att, under berörde år, af Wermlands odlade jord ungefärligen $\frac{3}{32}$ delar varit träde, $\frac{11}{32}$ delar gräsbärande vall eller bete, $\frac{1}{32}$ delar använd till råg och hvete, $\frac{1}{32}$ delar till vårsäd och $\frac{1}{32}$ del till potates och rofvor.

Hushållnings-Sällskapet har uti sin till Finans-Komitén år 1859 afgifna berättelse och tabell upptagit *årliga utsädet* i länet till 19,738 tunnor råg, 120,233 tunnor hafre, 58,523 tunnor potates samt 8,470 tunnor andra sädesslag och rotfrukter. Denna uppgift åberopas nu, såsom utvisande ungefärliga behofvet till utsäde icke blott berörde år 1859, utan jemväl hvarje af de nästföregående och efterföljande åren. Genom de här i länet fortgående nyodlingarne ökas visserligen utsädet tid efter annan, men genom naturhändelser kan det för något år åter minskas, och så inträffade 1860, då ovanligt stor vårflod och under hela sommaren fortfarande högt vattenstånd hindrade brukningen af en ganska betydlig del åkerjord, liggande vid sjön Wenern och öfriga vattendragen.

Enligt de berättelser om *skörden*, som Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande åren 1856—1860 till Eders Kongl. Maj:ts och Rikets Statskontor afgifvit, uppskattades, efter de i orterne gjorde proftrökningar, afkastningen i korntal af utsädet sålunda:

att 1856 hvete gifvit 4:de till 6:te, råg 7:de till 10:de, vårsäd 5:te till 7:de och potates 6:te till 7:de kornet, likväl med de undantag, att i Elfdals härad vårsäden endast gifvit 3:dje kornet och potatis knappt utsädet åter; hvete och hafre voro skadade af regn och frost samt potates af frost och torröta;

att 1857 hvete och råg gifvit 5:te till 10:de, men för det mesta 7:de till 8:de, vårsäd 4:de, mera allmänt 5:te och i några trakter 6:te, samt potates i Söder-Sysslets fögderi 3:dje till 4:de och i öfrigt 6:te till 8:de kornet; potates var mer än tillföre angripen af torröta;

att 1858 hvete och råg gifvit 8:de till 12:te, vårsäd 4:de till 6:te och potates 10:de till 12:te kornet; den senare något skadad af torröta;

att 1859 hvete och råg gifvit uti Mellan- och Söder-Sysslets fögderier 4:de till 6:te, i Norr-Sysslets fögderi 6:te till 9:de, i Öster-Sysslets fögderi 6:te till 10:de och i Vester-Sysslets fögderi 7:de till 9:de, vårsäd 4:de till 6:te, men i Mellan-Sysslets fögderi något ringare, samt potates, i Öster-Sysslets fögderi 6:te till 8:de, i öfrigt 9:de till 12:te kornet; dock hade å några trakter inom Vester-Sysslet missväxt å råg inträffat; och

att 1860 hvete och råg gifvit 5:te till 8:de, vårsäd 3:dje till 5:te, men på Finnbygden i norra delen af länet nära missväxt, och potates i Öster-Sysslets fögderi 6:te, för öfrigt 2:dra till 3:dje kornet; skörden var mer eller mindre skadad af regn. — Förestående korntal äro uppgifne såsom afkastning *utöfver utsädet*.

Uti sitt utlåtande till Finans-Komitén har Hushållnings-Sällskapet dels yttrat den åsigt, att den *årliga sädesproduktionen* i länet vid medelmåttig skörd är *tillräcklig* för innevånarnes behof, dels ock förmålt, att årliga spanmåls-*förbrukningen för en person* kan antagas uppgå till en tunna råg och två tunnor hafre, med afseende likväl på potatesskörden, som till största delen användes till befolkningens föda och minskar spanmålskonsumtionen. Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande instämmer väl i dessa åsigter, men finner sig ej kunna endast med ledning häraf beräkna, hvad af hvarje särskildt sädesslag inom länet årligen förbrukas, helst alla år både till länet införas och härifrån utföras flere slag af spanmål, utan att utrönas kan, huru mycket af den importerade spanmålen i orten qvarstannar eller huru mycket af den här skördade utföres. Uppgifter äro visserligen att tillgå å den spanmål, som kommit till och afgått från städernas och några större hamnar vid Wenern samt passerat Seffle kanal, men berörde uppgifter visa alldeles icke rätta förhållandena med importen och exporten i det hela, emedan in- och utförsel af spanmål försiggår ofta i andra mindre landthamnar, hvarest anteckning icke sker, och någon räkning icke kan hållas, hvarken å den säd, som från Nerike och Westergötland landvägen föres hit till länet, eller å all den spanmål, som härifrån äfven landvägen hemtas till Norge och vestra delen af Dalarne.

Å råg och hafre, som äro de sädesslag, hvilka hufvudsakligast i handeln förekomma, hafva *priserne* varit följande:

1856 års vår: råg 18 R:dr 50 öre å 22 R:dr, hafre 9 å 10 R:dr per tunna — höst: råg 20 å 21 R:dr, hafre 9 å 10 R:dr 50 öre d:o;

1857 års vår: råg 18 å 21 R:dr, hafre 6 å 8 R:dr per tunna — höst: råg 17 å 20 R:dr, hafre 7 R:dr 50 öre å 9 R:dr d:o;

1858 års vår: råg 15 å 16 R:dr, hafre 6 å 8 R:dr per tunna — höst: råg 13 å 15 R:dr, hafre 6 R:dr 50 öre å 7 R:dr d:o;

1859 års vår: råg 13 å 15 R:dr, hafre 7 R:dr per tunna — höst: råg 12 å 14 R:dr, hafre 6 R:dr 50 öre å 7 R:dr d:o;

1860 års vår: råg 12 R:dr 50 öre å 14 R:dr, hafre 7 R:dr 50 öre å 8 R:dr per tunna — höst: råg 13 å 16 R:dr 50 öre, hafre 7 å 8 R:dr d:o.

Till jordbrukets *utvidgande* och *förbättring* hafva, under åren 1856—1860, nedannämnde arbeten blifvit dels fortsatte, dels företagne och antingen till vissa delar eller helt och hållet utförde, neml.:

sänkning af Hänsjön uti Fryksände socken af Fryksdals öfre tingslag, till vinnande af vid pass 730 tunnland odlingsbar jord för omkringliggande hemman, till hvilket arbete Eders Kongl. Maj:t täcktes år 1851 i nåder bevilja understöd af statsmedel med 1,245 Riksdaler såsom anslag och 12,600 Riksdaler Riksmünt såsom lån;

sänkning af sjöarne Wadjungen och Björklången samt rensning af elfven Rinnan i Nordmarks härad, för att göra till odling tjenlig en större areal vattendränkt mark, hvartill Eders Kongl. Maj:t år 1855 i nåder beviljat understöd af statsmedel med 21,000 R:dr R:mt, deraf 16,000 R:dr såsom lån och 4,200 R:dr såsom anslag utan återbetalningsskyldighet; och hafva begge dessa nu omnämnda arbeten varit började före 1856 och fortsatta under berörde och följande åren, men icke kunnat 1860 fullbordas, i anseende till det året inträffade ovanligt höga vattenstånd, som hindrat arbetena;

uttappning af Säfsjön i Arvika socken af Jösse härad, hvarigenom omkring 400 tunnland jord dels till odling erhålles, dels förbättras; och har Eders Kongl. Maj:t till detta företag år 1858 i nåder beviljat ett statsbidrag af 10,000 R:dr R:mt, deraf 8,000 R:dr såsom lån och 2,000 R:dr såsom anslag;

utdikning af Nolby och Skane mossar uti By socken af Näs härad, för odling af ungefärligen 539 tunnland bördig jord; och är till arbetet ett statsbidrag af 14,500 R:dr R:mt, hvaraf såsom lån 11,600 R:dr och såsom anslag 2,900 R:dr, af Eders Kongl. Maj:t år 1858 i nåder beviljad;

sänkning af sjöarne Björken och Hån med utrifning af Björkefors jernbruk i Sunne socken af Fryksdals nedre tingslag, derigenom 230 tunnland sjöbotten anses till odling erhållas och 340 tunnland annan jord blifva förbättrad; till hvilket arbete interessenterne deri, sedan det blifvit påbegyndt, år 1860 i underdånighet sökt, samt Eders Kongl. Maj:t år 1861 i nåder beviljat ett låneunderstöd af allmänna medel med 8,000 R:dr R:mt;

utdikning af en mindre sjö på Warpnäs egendom i Nors socken af Grums härad, hvarigenom vunnits 112 tunnland god jord med en kostnad för ägaren af 5,800 R:dr R:mt; och

utdikning af en mosse om 40 tunnlands vidd på Arnön uti Wäse socken af Wäse härad.

Derigenom att penningelån, af Öfre Fryksdals Arbetsinrättnings fond, om hvilken inrättning närmare här nedan förmåles, lemnats i smärre belopp åt mindre bemedlade jordbrukare inom Östmarks och Lekvattnets socknar uti Fryksdals öfre tingslag, dels till nyodlingar och dels till förbättring af redan odlad jord, hafva från och med 1853, då Arbetsinrättningen kom i verksamhet, till och med 1860 blifvit i nämnde socknar till åker odlade 343 tunnland och till slottmark röjda 113 tunnland samt derjemte upptagne 52,166 famnar diken.

Dessutom hafva icke få mindre odlingar årligen varit under arbete, om hvilkas beskaffenhet och arealinnehåll Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande likväl icke kunnat vinna säker kännedom.

Åkerns *täckdikning* har hos possessionaterna kommit allt mer och mer i bruk, och äfven hos allmogen ser man ett och annat försök i denna väg vara gjordt.

De i länet allmännast begagnade plogar och harfvar tillverkas inom detsamma så väl af allmogen, som vid bruken, och äro af ganska god konstruktion. Dylik och annan *åkerbruksredskap* af fabrikstillverkning efter nyare Engelska eller Skottska modeller finnas och nyttjas också vid många egendomar.

Beredandet af så kallade komposter på flere olika sätt till *åkerns gödning* är mycket allmänt; och har bruket af guano en tid varit i betydlig mån spridt, men under de senare åren aftagit, i följd deraf att sämre slag af detta gödningsämne ofta i handeln förekommit.

Ångsodling bedrifves icke i någon anmärkningsvärd mån i Wermland, sannolikt emedan få naturliga ångar här finnas af någon större rymd och sådan beskaffenhet, att ägarne anse lämpligt att på deras förbättrande nedlägga arbete och kostnad; dock är på några ställen *ångsvattning* eller *öfversilning* tillvägabragt.

Trädgårdsskötseln och *fruktträdsodlingen* egnas icke så ringa omsorg vid alla herregårdar och af ståndspersoner bebodda hemmansdelar eller jordlägenheter, men äro för det mesta inskränkta till frambringandet af vanliga och nödvändiga grönsaker för eget behof eller föga deröfver och till uppdragandet af några få slag af fruktträd, som man anser passande för klimat och jordmån. Vid åtskilliga egendomar finnas dock större trädgårdsanläggningar, vid hvilka förhållandet är annorlunda, och trädgårdskonst med framgång idkas. All-

mogen deremot visar föga sinne för trädgårdsskötseln. Vid bondgård är en trädgård mycket sällsynt. Här och der ser man väl vid allmogens hus en liten kålsäng och några fruktträd, men dessa nästan alltid vanskötta.

För att afhjelpa bristen på *tjenstedrängar* kunnige i trädgårdsskötseln har Hushållnings-sällskapet år 1854 slutit kontrakt med en skicklig trädgårdsmästare, hvarigenom han åtagit sig att under en kurs af 2:ne år lemna undervisning åt fyra elever emot en årsafgift af 400 R:dr R:mt; ooh har denna undervisningsanstalt fortfarit under de nu ifrågavarande fem åren, hvarvid medlen till årsafgifterna dels blifvit samlade genom subskription inom Hushållnings-sällskapet och dels af Sällskapets kassa tillskjutits.

B) *Boskapsskötseln* har väl flerstädes kommit i vida bättre skick än fordom, men ännu icke hunnit till den ståndpunkt, som önskligt vore. Allmogens oxar och kor äro småväxta, och de senare mindre mjölkgifvande samt erhålla merändels alltför knapp utfodring vintertiden. Likväl hafva tid efter annan, isynnerhet under de senare tio åren, flere bland possessionaterne infört dels styckevis och dels i mindre flockar tjurar och kor af ädlare slag, men mest af korthorns- och Ayrshire-racerne, till förbättrande af deras ladugårdar, hvarigenom äfven dessa racer blifvit i länet spridda, och äro vid några egendommar hela ladugårdar af Ayrshire-race uppsatte. År 1859 blef jemväl på Warpnäs egendom i Grums härad ett statens *stamholländeri* af sistnämnde race förlagdt, hvarifrån goda djur torde blifva för landtmännen att tillgå.

Den Norska hästracen är allmän i Wermland. Hästen af denna race är icke stor, men stark, tålig, lätt och sedig samt således tjenlig både för de tunga körslorne vid bruksrörelsen och till skjutshäst.

Den förening, som 1839 härstädes stiftades och 1840 kom i verksamhet till *hästkulturens befrämjande*, har under åren 1856—1860 anskaffat och i provinsen på särskilda ställen stationerat 11 hingstar af Percherons och Clevelands, men de fleste af Norsk race, för att begagnas till stons betäckning; hvarförutom föreningen 1860 års höst inköpt 2:ne hingstar från Ottenby stuteri, i ändamål att befodra afveln af duglige rid- och vagnshästar. Äfvenledes hafva *expositioner* af hästskulptur tid efter annan, senast vid det landtbruksmöte, som i Augusti månad 1859 hållits här i Carlstad, varit föranstaltade, vid hvilka tillfällen föreningen utsatt och utdelat premier för utmärktare djur. Till dylika premier har föreningen dels sammanskjutit medel, dels haft att använda räntan af den summa 600 R:dr R:mt, som Eders Kongl. Maj:t i sådant afseende år 1854 ställt till Hushållnings-sällskapets disposition.

Till *fårafvelns* förbättrande hafva icke några andra åtgärder de senare åren varit vidtagne, än att flere possessionater hvar för sig förskaffat ett mindre antal springbaggar och tackor af ädlare racer.

Svinkreatur och *fjäderfä* uppfödas allestädes på landet till husbehof samt i några af de södra trakterne, såsom Näs, Grums och Kils härad, äfven till afsalu.

Biskötseln har ej kommit mycket i bruk uti Wermland; likväl finnas de, som vinnlägga sig derom med nit och framgång.

De väsentligaste *fodertillgångarne* för kreaturen bestå i höskörden å de med röd och hvit klöfver samt timotej besådde vallarne samt i hafre- och råghalm. Under tre af de ifrågavarande fem åren eller 1856, 1858 och 1860 har höfångsten varit god, men de 2:ne öfrige, 1857 och 1859, ringare än medelmåttig; hvarföre ock fodertillgången befunnits knapp, och foderbrist på några orter visat sig under de på dessa begge sistnämnde år följande vintrar, dock ej i den mån, att det föranledt någon anmärkningsvärd minskning af kreatursantalet. Spanmål och rotfrukter användas äfven alla år till kreaturens utfodring, till större kvantiteter de år, då höskörden mindre väl utfaller.

Till Finans-Komitén är uppgifvet, att 143,999 tunnor spanmål årligen åtgå till kreaturen, hvarvid likväl får anmärkas, att detta ungefärliga tunntal består icke endast af säd, utan, såsom församlingarnes uppgifter äfven antyda, till betydlig del af potates och rofvor.

Utom det att ladugårdsprodukter vid alla årstider, ehuru i mer eller mindre myckenhet, föras från landet till länets städer och der föryttras, uppköpas af Norrmän på landtmarknaderne och i gränsorterne lefvande kreatur och smör, och sker äfven understundom någon utförsel från länet af sistnämnde vara till andra orter i riket; hvilket berättigar till det antagande, att ladugårdarne lemna en större afkastning, än innevärnarne förbruka, om än öfverskottet ej kan vara stort.

Priserne å kreatur och ladugårdsprodukter hafva under åren 1856—1860 visserligen ofta vexlat efter olika tillgång och årstid, men de mest allmänna under alla fem åren hafva varit följande:

för en 7 å 8 års häst, af det slag som allmogen begagnar	200 å 300 R:dr,
» ett par gödda oxar.....	250 R:dr,
» en ko	70 R:dr,
» ett får.....	8 å 12 R:dr,
» ett svin, efter ålder och storlek	5 å 70 R:dr,
» ett lispund smör	10 å 13 R:dr 67 öre,
» ett lispund talg	9 å 11 R:dr,
» en kanna mjölk, försåld i städerna	25 å 33 öre, allt R:mt.

Andra ladugårdsprodukter, såsom ost, ägg och ull, finnas väl vid marknader och tidtals på städernas torg till salu, men vanligen endast i mindre quantiteter, och äro priserne å dessa artiklar så föränderliga, att några allmänna sådana icke kunna uppgifvas.

Tab. N:o 3. Då, i fråga om antal kreatur, som blifvit vinterfödda från 1860 till 1861, andra uppgifter derå icke kunnat från orterne erhållas, än de, som lemnats 1859 till Finans-Komitén, så äro dessa begagnade vid upprättande af bilagde tabell N:o 3.

Om *stängselväsendet* kan allenast sägas, att under de senare åren stängsel, som varit mindre behöflig, flerstädes borttagits, och att hägnader af sten och jordvallar mer kommit i bruk, i stället för de skogsödande gärdesgårdarne af träd.

Arbetarne vid jordbruket äro, å större egendomar, drängar, som erhålla stat, drängar i husbondens bröd samt jordtorpare, och hos allmogen mest drängar i husbondens bröd, men äfven torpare. — Backstugusittare hafva ock flerstädes dagsverksskyldighet till den gård, hvarå de bo. — Så kallade dagsverkare eller arbetare för dagspenning begagnas vid vårbruket och bergningen samt då odlingar, byggnader eller andra arbeten, som icke räknas till de vanliga, företagas.

Efter gammalt bruk har under ifrågavarande period, vår- och sommartiderna, ett stort antal af den mindre bemedlade allmogen och af arbetsklassen uti Fryksdals härads nedre tingslag samt uti vissa socknar af Kils härad hemtat betydliga arbetsförtjenster annorstädes i riket med husbyggnad, timring, snickring och nyplöjning, hvari detta folk är kunnigt; dock är det onekligt, att detta bruk, som längst och allmännast vidlådit allmogen i Fryksdals härads nedre tingslag, verkat ofördelaktigt på skötseln af dess egen jord. Dessutom hafva ganska många arbetare årligen under berörde tidrymd, såsom ofta tillföre, utvandrat från flere andra delar af länet till åtskillige orter både inom riket och i Norge, der dagspenningen varit högre än i hemorten, och skaffat sig lönande arbete. Klagan har visserligen afhörts öfver att dessa utvandringar skola medfört brist på dugliga tjänstehjon och arbetare i några trakter, men alla anledningar saknas, att sådan brist, om den verkligen någonstädes visat sig, varit annat än tillfällig.

Dagsverkspriserne hafva förblifvit nära lika under alla fem åren 1856—1860, och utgjort efter årstiden, hvarunder dagsverket varit förrättadt: för mansdagsverke..... 1 R:dr å 1 R:dr 25 öre, och för qvinsdagsverke .....

50 å 75 öre R:mt.

Sedan, på uppmaning af länets Hushållnings-sällskap, *Hushålls-nämnder* blifvit bildade inom de flesta härader i provinsen, för att tillhandagå sällskapet med upplysningar och biträda detsamma i hvarjehanda

åtgärder, har, genom dessa nämnders föranstaltande, täflingsplöjning jemte kreaturs-exposition årligen hållits på ett eller flere ställen, hvarvid dels premier tilldelats dem, som ådagalagt synnerlig skicklighet i plöjningsarbetet, dels ock utmärkta kreaturs-exemplar blifvit prisbelönda, och till hvilka premier eller pris Hushållnings-sällskapet för hvarje tillfälle tillhandahållit vederbörande Hushålls-nämnd ett visst penningebelopp. Dessa täflingsplöjningar, vid hvilka undervisning af sakkunnige män alltid lemnas om ändamålsenliga sättet att plöja och till såning bereda jorden, anses hafva verkat fördelaktigt på åkerbruket.

Hushållnings-sällskapet föranstaltade 1859 ett *landtbruksmöte* med utställning till pristäffing af kreatur, maskiner och landtbruksredskap m. m. Vid detta möte, som ägde rum i Carlstad den 25 och 26 Augusti nämnde år och bevistades af omkring 300 personer, diskuterades de i programmet till mötet framstälde 17 öfverläggningsämnen i landthushållningen, och voro till täffing instälde och exponerade 43 hingstar och ston, 13 tjurar, 38 kor, 19 qvigor samt ett icke ringa antal får, svin och fjäderfän, äfvensom åkerbruksredskap till ett antal af 214 stycken och en betydlig samling trädgårdsalster. Premier utdelades för utmärktare hingstar, ston, tjurar, kor och qvigor med ett af Hushållnings-sällskapet dertill lemnadt anslag samt de medel, som för inträde till mötet och expositionen influtit.

För att befordra begagnandet inom länet af *statens agronomer*, har Hushållnings-sällskapet bekostat dagtraktamentet till dem af bemålde agronomer, som år 1860 lemnat biträde åt landthushållare i länet för den tid, som de i sådant afseende å orten sig uppehållit.

För Hushållnings-sällskapets verksamhet i öfrigt är redogjort uti de berättelser, som dess Beredningsutskott för hvarje år afgifvit och låtit trycka; och ovedersägligt är, att denna verksamhet afsett landthushållningens förkofran i alla dess grenar, samt att i många fall sällskapets tillgöranden burit goda frukter.

Den *lägre landtbruksskola*, som år 1846 genom Hushållnings-sällskapets åtgärd inrättades på Träfors egendom i Ölme härad och år 1851 förflyttades till Gårdsjö egendom i Gillbergs härad, har sedermera alltjemnt varit i gång. Skolan har åtnjutit anslag af statsmedel med 3,000 R:dr hvarterdera af åren 1856 och 1857 samt med 4,000 R:dr R:mt hvarje af de tre åren 1858, 1859 och 1860; hvaremot 12 elever der årligen erhållit fri undervisning och kost; och hafva dessutom flera, ända till 8, betalande elever begagnat skolan hvarje lärokurs, som upptager en tid af 2:ne år. Vid ombyte af lärjungar har alltid ett större antal ynglingar blifvit anmälde till inträde, än de lediga friplatserna utgjort, och de utexaminerade hafva, med få undantag, genast vid afgang från skolan fått tillträda rättarejänster, så vida de åstundat sådana och icke varit bondsöner, som återvändt till sina hem. Undervisningen i skolan är lemnad af 3 lärare uti de ämnen, hvilka såsom föremål derfor äro upptagne i nådiga Reglementet för lägre landtbruksskolor den 14 Januari 1851, och derforutom har under vissa tider åren 1859 och 1860 undervisning der gifvits i biskötsel af särskild lärare, som Hushållnings-Sällskapet aflönat.

Redan år 1854 öppnade Kaptenen Nordenankar enskildt på sin egendom Warpnäs i Grums härad en *rättareskola*, som utan statsbidrag sedermera fortgått. I denna skola hafva årligen 12 till 16 elever, dels utan och dels emot betalning, njutit undervisning, och äfven här har på Hushållnings-sällskapets bekostnad undervisning i biskötsel 1859 och 1860 varit gifven.

C) *Skogshushållning*. Uti Wermland finnas inga andra, Eders Kongl. Maj:t och Kronan tillhörige och till Dess disposition indragne skogar, än de som lyda under militie-boställen, hvilka äro till Kronan indragne och för Statsverkets räkning utarrenderade, och utgjorde vid 1860 års utgång berörde boställens skogar 549 tunnland samt andra boställens och kyrkors 84,196 tunnland.

Dessa skogar hafva till arealen icke undergått någon förändring på de ifrågavarande fem åren; och då endast en af de boställsskogar, som ingått i den sista af förestående areal-uppgifter, är till trakthuggning indelad, men alla de öfriga brukas blott till husbehof af innehafvarne eller arrendatorerne, har hvarken till kvantitet eller penningevärde kunnat uppgifvas hvad å skogarne under nämnde år blifvit afverkadt. Dessutom

bör anmärkas, att kartor saknas å flere boställsskogar och att sådana skogars areal-innehåll endast efter approximativ beräkning kunnat ingå i ofvanupptagna tunnlandtal. Härads- eller sockne-allmänningar finnas icke i länet; ej heller planteringar af ek, mullbärsträd eller å flygsandsfält.

Jägeristaten i länet bestod vid 1860 års slut af 1 Öfverjägmästare med kontant årlig lön 30 R:dr R:mt och boställe, Gate 1 mantal, 3 extra Öfverjägare utan lön, 4 Kronoskogvaktare med årlig lön 25 R:dr R:mt hvardera.

Sedan Hushållnings-sällskapet genom kontrakt med ägaren af Bosjö bruk, beläget i Fernebo härad, förskaffat husrum och lägenheter vid nämnde bruksegendom för *skogvaktareskola*, öppnades derstädes den 1 Oktober 1860 en sådan skola med en lärare och sex elever. Till bestridande af kostnaderne för skolan beräknades då det årsanslag af 1,500 R:dr, som Eders Kongl. Maj:t den 21 Januari 1859 i nåder beviljat för tre år till en skogvaktareskola i Wermland, samt ett årligt tillskott från Hushållnings-sällskapet af 1,200 R:dr R:mt; men, enär Eders Kongl. Maj:t vid pröfningen af det förslag till reglemente, som Hushållnings-sällskapet upprättat för skolan, i nåder föreskrifvit, att minst fem af lärlingarne derstädes skulle under lärotiden åtnjuta fri kost, har Hushållnings-sällskapet till följd häraf måst öka sitt omförmälde årsanslag med 675 R:dr R:mt.

Vid de större bruksegendomarne i länet äro numera *Forstmän* eller kunnige skogsförvaltare anställda, under hvilkas ledning och tillsyn skogarne planmessigt brukas och återväxten befrämjas; äfven å flere andra egendomar har man ändamålsenligt ordnat skogsafbrukningen och infört ordentlig skogshushållning, men allmogen och många andra landtbrukare fortfara ännu att oregelmessigt och alltför mycket till afsalu afbruka sina skogar, utan att tillgöra något för att befordra eller vårda deras återväxt.

Svedjande å skogarne sker alla år, och i de flesta delar af länet, för att derefter erhålla en rågskörd, men svedjelanden synas hafva blifvit under senare åren fåtaligare och mindre till sina omfång än tillföre, hvilket förhållande, eller att svedjandet aftagit, vinner i visshet deraf, att *skogseldar*, som sällan annorledes än genom svedjande uppkomma, veterligen icke under ifrågavarande period gjort någon märkbar skada eller förödelse.

Till *gärdesgårdarne* åtgår årligen mycken skog, isynnerhet af unga träd, ehuru, såsom förut är omförmäldt, hägnader af sten och jordvallar kommit mer än förr i bruk.

Kolning till jernbruken verkställes årligen af allmogen i alla orter, der dylika bruk finnas, och förorsakar likasom glasbruken i sina omgifningar betydlig skogsafbrukning.

Tab. Litt. A. Då trädvarurörelsen utgör en handtering af vigt inom länet och för innevånarne i vissa delar deraf en näring af lika värde som åkerbruket, så uppgifvas här nedan i tab. Litt. A de *skogseffekter*, som blifvit i större qvantiteter under åren 1856—1860 *exporterade* från de af länets hamnar, der faktorier finnas.

Härförutom äro andra skogseffekter, såsom läkten och ved, årligen utskeppade, men hvilka icke kunnat till tolfte- eller famntal tillförlitligen uppgifvas.

Af det timmer, som vid sågverken i norra, mellersta och södra delarne af länet försågas, äfvensom af det, hvilket, såsom bjelkar och blockar, från Wenerns hamnar utföres, kommer en betydlig del från skogar i

Tab. Litt. A.

Export af en del skogseffekter.

	Bjelkar, sparrar och timmer.	Blockar.	Plankor.	Bräder och bakar.
	Stycken.	Tolfter.	Tolfter.	Tolfter.
År 1856.....	20,814	13,871	144,206	63,585
» 1857.....	3,715	19,793	130,778	65,811
» 1858.....	5,974	24,341	107,828	59,051
» 1859.....	3,818	18,016	131,622	54,778
» 1860.....	14,708	18,216	139,380	44,279

Norge och Dalarna på vattendragen derifrån, och borde åtminstone hvad deraf endast såsom handelsvara, eller utan att här blifva försågadt, passerar länet, fråndragas dess export; men deremot har i densamma icke kunnat beräknas de ganska stora qvantiteter sågblockar, som från Nordmarks härad, på dess till Norge stötande vattendrag, dit utföras. — I hvad mån denna utförsel kan svara emot den omnämnda tillförseln af skogseffekter är likväl icke möjligt att utreda.

Medelpriserna i Göteborg utan vrakning hafva varit de i nedanstående tab. Litt. B upptagne. Tab. Litt. B.

Sedan 1851 hafva priserna å de exportabla trädvarorna småningom stigit och afsättningen varit god intill sista månaderna af år 1857, då stockning i all handel inträffade; deraf följde betydlig nedsättning i priserna å de mindre partier af nämnde varor, som längre fram under året 1858 kunde föryttras, och jemväl under 1859 en ogynnsam konjunktur för deras afsättning; men 1860 uppgingo de till högre pris än hvare de före handelskrisen varit.

Å de flesta skogsprodukter, som försäljas till konsumtion inom länet, hafva priserna alltid varit mycket olika i de skiljda orterne. Sälunda har ett stycke hustimmer gällt från 1 R:dr till 2 R:dr 50 öre; en famn tallved, 3 alnar lång, 3 alnar hög och 1½ aln bred, från 5 R:dr till 9 R:dr, samt en storstig kol från 5 R:dr till 18 R:dr R:mt; och dessa priser hafva varit gångbara under hela perioden 1856—1860 och flere år derförinnan. Plankor och bräder, som föryttras från sågverken till användande i orten, få deremot betalas efter årets exportpriser.

Tjärubräddning idkas väl på några ställen i länet, men ingenstädes i större utsträckning, såsom näringsgren för hela hushåll eller för befolkningen i någon viss trakt.

Lägenheter till *torftägt* lära gifvas mångenstädes i provinsen, men så vidt känt är, begagnas torf, såsom brännmaterial, endast på några ställen i bergslagen, nemligen vid Lesjöfors bruk både för en del af jern-tillverkningen och för arbetarnes husbehof samt vid Svartsången och Nordmarks grufvor till bränsle i arbetarnes boningar.

D) Enligt de summariska uppgifter, som till Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande inkommit angående Tab. N:o 5. ende jagten efter *rofdjur*, hafva under åren 1856—1860 blifvit inom länet dödade det antal sådana djur, som tab. N:o 5 upptager. Af Jagtkassans medel äro under berörde år utanordnade skottpenningar för dödade rofdjur med tillsammans 44 R:dr 50 öre R:mt. Genom år 1824 träffade öfverenskommelser inom de flesta härader i länet hafva väl högre skottpenningar eller belöningar, än de i lag bestämda, varit för dödade rofdjur utfasta; men sedan tiden, för hvilken dessa öfverenskommelser gällt, gått till ända, har någon håg för deras förnyande icke försports, utan har man hellre anställt skallgång efter björnar och vargar, när de i någon ort visat sig, och detta merändels med god framgång.

Under femårsperioden äro otvifvelaktigt af rofdjur icke få *husdjur dödade*, men några anteckningar derom hafva icke blifvit i orterne gjorda, och uppgift å berörde husdjurs antal och slag kan således ej lemnas.

E o. F) *Bergs- och brukshandtering samt fabriker, manufakturver och handverk.* Med 1855 inträdde en bättre konjunktur för jernhandteringen, än hvaraf den flere föregående år varit i åtnjutande; dock fortfor detta bättre förhållande, under hvilket både tackjerns- och stångjernstillverkningen kunde drifvas med fördel för deras idkare, icke längre än till 1857 års utgång, då stockningen i all handel gjorde ett slut derpå, hvarefter under

Tab. Litt. B.

Medelpriser å en del skogseffekter.

	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.
Medelpriserna hafva varit på 11 alnars, 12-tums sågblockar af furu, vid vattendragen..... R.dr R.mt	36	37	27	34	40
Do på 3-tums, 9-tums, 20 fots plankor, för tolt..... » »	30	29	26	27,50	32

de följande trenne åren handteringen lidit af alltför mycket nedtryckta priser å stångjernet och försvårad af-sättning å detsamma; men då orsaken härtill icke kan sökas i tillverknings sättet eller andra omständigheter inom landet, utan ligger i denna exportvaras mindre efterfrågan på världsmarknaden, så torde en närmare förklaring häröfver vara utom gränsen för denna underdåniga berättelse.

Tab N:o 7. Af de i bifogade tabell N:o 7 upptagne verk och inrättningar äro under perioden 1856—1860 anlagde den mekaniska verkstaden vid Kristinehamn, ett glasbruk, en tapetfabrik, en tändsticksfabrik och fem öl-bryggerier.

Arbetarne vid grufvorna och jernverken hafva icke blifvit uti tabellen efter *ålder* i klasser uppförde, enär därför nödige upplysningar ej erhållits; och bör det anmärkas, att bland bemålde arbetare äro hvarken beräknade verkens kolare, som utgöras af underlydande hemmansbrukare, torpare och deras drängar, eller de, som med körslor betjena verken och grufvorna. Uppgifter å arbetares antal vid mekaniska verkstaden, skiffer- och täljstensbrotten samt kopparmanufakturverken hafva icke hit inkommit; och är anledning antaga, att de sistnämnda eller kopparmanufakturverken icke på flere år varit i gång.

Vid jernverken och grufvebrytningen sysselsattes en icke ringa arbetspersonal, af hvilken arbetarne vid grufvorna, isynnerhet de vid Persbergs grufvefält, länge utmärkt sig genom begifvenhet på dryckenskap och slagsmål, så snart de aflägsnat sig från sina hem och sitt tunga arbete; men under de senare åren har förändring häri till ett vida bättre tillstånd ägt rum, och arbetsfolket, så väl vid grufvorna och jernverken, som vid öfrige fabriker och verk, befinner sig för närvarande till större delen i ganska god ekonomisk ställning och står, i afseende å bildning och sedlighet, icke på lägre ståndpunkt, än mängden af den jordägande allmogen.

Tab. Litt. C. Förhållandet med *bränvinstillverkningen* inom länet under de ifrågavarande fem åren har varit det i följande tabell Litt. C anförda.

Jagt kan väl anses såsom binäring, men är föga inkomstgifvande för de fleste af dess idkare. — Deremot utgör *fiske* en mera allmän binäring af ganska mycken betydelse för de mindre bemedlade bland allmogen och arbetsklassen, som är boende vid Wenerns stränder.

Tab. Litt. C.

Bränvinstillverkning.

	Tillverkade kannor.	Tillverkningsafgift.	
		R:dr	R:mt. öre.
1856 vid 10 större brännerier.....	115,468	62,256	50
» vid 53 mindre d:o	24,436	12,217	78
Summa	139,904	74,474	28
1857 vid 13 större brännerier.....	189,126	96,818	87
» vid 73 mindre d:o	32,416	16,208	2
Summa	221,542	113,026	89
1858 vid 10 större brännerier.....	157,691	100,775	11
» vid 9 mindre d:o	8,389	5,033	60
Summa	166,080	105,808	71
1859 vid 10 större brännerier.....	181,815	113,931	41
» vid 6 mindre d:o	10,261	6,198	40
Summa	192,076	120,129	81
1860 vid 6 större brännerier.....	93,900½	56,818	69
» vid 4 mindre d:o	5,050¾	3,030	40
Summa	98,951½	59,849	9

Med snickarearbeten och förfärdigandet af hvarjehanda åkerbruks- samt körredskap skaffar sig allmogen i vissa trakter äfven biförtjenster; och *hemslöjden* för qvinnor består i tillverkning af sådana tyger, hvaraf allmogens kläder vanligen förfärdigas.

4. Kommunikations-anstalter och varubyten.

a) *Landskommunikationer.* Allmänna lands-, härads- och sockenvägars *längd* vid 1860 års slut upp- Tab. N:o 8. gifves uti den angående landväga kommunikationer upprättade bifogade tabell N:o 8, och angående vägarne *beskaffenhet* må nämnas, att då den väsentliga grusningen af vägarne skett sommartiden inom de flesta härader i länet, men olämpligheten deraf blifvit allt mer och mer insedd, hafva väghållningsskyldige i de härader, der man sålunda tillvägagått, varit enligt Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes föreskrift hörde i frågan vid Häradsrätterne år 1860 och med några få undantag öfverenskommit om vägarne egentliga grusning och lagning vår- eller hösttid, hvilket så mycket säkrare bör verka fördelaktigt på vägarne beskaffenhet, som detta visat sig vara fallet inom några härader, hvarest man redan i många år verkställt den hufvudsakliga väglagningen å endera af sistnämnde tider.

Under ifrågavarande år 1856—1860 hafva följande *nya* och *förbättrade* vägar blifvit fullbordade och afsynade, nemligen:

omläggning af vägen från Alkärrseruds bro till Södra Ås gästgifvaregård i Fryksdals härads nedre tingslag till något mer än ½dels mils längd med ett statsbidrag af 4,500 R:dr R:mt;

omläggning af bergslagsvägen till Dalarne från Långbanshyttan förbi Långbansände till Gräsås, i Fernebo härad, på en sträcka af 1 mil 12,300 fot och med ett statsbidrag af 33,750 R:dr R:mt;

omläggning af landsvägen emellan Molkoms och Brattfors gästgifvaregårdar i Nyeds härad 20,892 fot. Dertill har erhållits 15,000 R:dr R:mt i statsbidrag.

Dessutom har inom Vester-Sysslets fögderi 2½dels mil väg blifvit betydligt förbättrad på kommunernas bekostnad.

I öfrigt upptagas så väl statsbidragen, som kommunernas tillskjutna kostnader för dessa vägars anläggning och förbättrande uti den återopade tabellen. Några *vägpenningar* uppbäras icke.

De *broar*, som under perioden blifvit anlagde eller förbättrade, hafva tillhört det vanliga vägunderhållet.

Antalet af *färjor* har utgjort 22, vid hvilka, med undantag af en, *färjepenningar* uppbäras till olika, men ganska måttliga belopp.

Längden af indelade, med skjutsstationer försedda vägar vid 1860 års slut och antalet af vid samma tid befintliga gästgifverier uppgifvas i tabellen; och hafva vid 24 gästgifverier åstadkommits skjutsentreprenader, hvilkas verkan i allmänhet kan anses fördelaktig för de skjutsskyldige. På en del vägar är de resandes antal så ringa, att de skjutsskyldige icke funnit sin fördel vid att antaga entreprenörer.

Kronobrefbäringen ordnas efter vederbörandes hörande vid Häradsrätterne och begagnas egentligen endast af kronobetjeningen på landet dels dem emellan och dels från dem till kyrkorna.

Då åtskilliga förändringar med *postskjutsen* redan blifvit vidtagne och flere andra förestå, torde något yttrande derom för närvarande icke erfordras.

Angående de uti Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes underdåniga Berättelser för åren 1846—1850 samt för åren 1851—1855 omförmälde *jernvägar*, nemligen

emellan lastageplatsen Frykstad vid sjön Fryken och Lyckan vid Klarelfven uti Kils härad,

emellan Christinehamn och Sjöändan vid Bergsjön i Ölme härad,

emellan sjöarne Långban och Yngen, benämnd Lerviks jernväg,

emellan sjöarne Yngen och Daglösen,

emellan Lersjön och Daglösen, hvilken sistnämnde blifvit förenad med den näst föregående,

emellan Yngen och Östersjön,

emellan den med sistnämnde sjö sammanhängande Mögsjön och sjön Öjjevettern, samt

emellan sjöarne Saxen och Yngen i Filipstads bergslag,

äfvensom emellan Sulvik vid Glafsfolen och sjön Ränken i Jösse härad, hvilka alla blifvit af aktiebolag, med låneunderstöd af statsmedel, före år 1856 anlagda, torde, enär dessa vägar tid efter annan af Chefen i Styrelsen för Väg- och Vattenbyggnader besigtigas, något annat nu icke böra anföras, än att de alla varit byggda till begagnande för hästkraft, men att 1858 blifvit till de 2:ne förstberörde jernbanorna emellan Frykstad och Lyckan samt emellan Christinehamn och Sjöändan anskaffade lokomotiver, hvilka allt sedan för trafiken begagnats, äfvensom att sistnämnde bana blifvit samma år till vissa delar ombyggd och förbättrad.

Uti den förra underdåniga Berättelsen för åren 1851—1855 äro äfven omnämnde *två jernvägar*, den ena vid Mölnbacka bruk i Kils härad och den andra vid Lesjöfors bruk i Filipstads bergslag, såsom anlagda och bekostade af bruksägarne för forsling af brukens effekter. Utom dessa äro nu på Råms bruksägares bekostnad anlagde:

en jernväg och kanal emellan Liljendals bruk och Råmsjön för brukseffekternes fortskaffande,

samt å Persbergs grufvefält på grufve-intressenternes bekostnad fyra särskilda jernvägar, hvardera af 200 till 300 alnars längd, emellan grufvorna och sjön Yngen för malmens forsling till lastningsplats vid sjöstranden.

Hvad angår alla dessa jernvägars inverkan på varuforslingen, så hafva de åstadkommit betydande förändringar med fraktandet dels af bergslagets effekter och förnödenheter, dels ock af brukseffekter och trädvaror, i det att numera, der jernvägarne begagnas för berörde forsling, tusentals dagsverken med körare och dragare årligen besparas och komma i stället jordbruket till gagn.

b) *Sjökommunikationer*. Till frakter från och till länets hamnar äro begagnade icke allenast seglande fartyg, utan ock lastångare, hvilka senare synas efterhand uttränga de förra. Under år 1860 hafva följande *ångfartyg* gjort turer eller trafikerat dels emellan länets hamnar, dels ock emellan dem och andra hamnar vid Wenern samt Stockholm och Göteborg, nemligen: Carlstad, Wermland, Westergötland, Byelfven, Arvika, Christinehamn, Filipstad, Uddeholm, John Ericson, Clara Elf, Motala Ström, Freja, Oden, Mariestad, Lidköping, Wettern, Sälboda och Åmål; af hvilka de 5 förstnämnde äro passagerarfartyg, och de öfrige egentligen lastångare, ehuru äfven de merändels medtaga passagerare.

Hamnar inom länet, i hvilka trafik eller segelfart väsentligen äger rum, äro de vid Carlstad, Christinehamn, Skoghall, Skattkärr, Norselven, Borgvik, Låkan eller Seffle vid Byelfven, Hult och Årås. Då karta eller sjökort öfver Wenern ännu icke utkommit efter sista mätningen af sjön, hvilken förrättning afslutades år 1852, och då denna sjö kan, såsom känt är, stiga eller falla inom ett år ända till 8 fot, är det icke möjligt att annorledes eller mera bestämdt angifva förenämnde hamnars djuplek, än att de vid Carlstad, Skoghall och Hult alltid, äfven vid lägsta vattenstånd, kunnat anlöpas af 10 till 11 fots djupgående fartyg, de största, som befara Wenern, och öfriga hamnar vanligen af 7 och vid högre vattenstånd af 9 fots djupgående fartyg. Utom de här förut uppräknade finnas många mindre hamnar vid Wermlands strand, hvilken i en sträckning, utan att följa landet efter alla vikar och näs, håller omkring 16 mil; men som till eller ifrån dessa mindre hamnar skeppsfart endast tillfälligtvis för någon närboendes räkning äger rum, blifva de här icke upptagne.

Genom försorg af Direktionen för segelfartens förbättrande å sjön Wenern, hvilken Direktion består, enligt nådiga Brevvet den 24 November 1813, af valda ledamöter från alla vid Wenern belägna städer och Göteborg samt bland bruks- och fartygsägare i Wermland, men har sin förvaltning i Carlstad, äro efter hand intill 1860 års utgång byggde, anlagde och underhållne, vid inloppen till Wenerns hamnar, å dess stränder och i dess skärgårdar: 12 *fyrar*, 2 *timrade båkar*, 67 *spirbåkar*, 232 *kumlar*, 5 *bojar* och 1,080 *prickar*; hvarjente

Direktionen hade vid berörde tid anställde till säkerhets-anstalternas vårdande och seglationens befrämjande 2 uppsyningsmän, 11 fyrvaktare samt 84 lotsar och prickhållare. — Till bekostande af omförmälde anstalter och tjänstepersonalens aflöning uppbär Direktionen afgifter för fartyg och gods af trafikanter på Wenern efter taxa, som af Eders Kongl. Maj:t blifvit i nåder fastställd; och utgjorde under år 1860 Direktionens inkomster 18,170 R:dr 54 öre och dess utgifter 14,845 R:dr 13 öre R:mt.

Å de flesta insjöar och floder i Wermland äger någon fraktfart eller flottning rum. — De större vattendragen, som genomskära länet från norr till söder och utgöra hufvudsakliga trafiklinier, kunna dock närmare angifvas och äro följande:

Sjöarne Daglösen, vid hvars norra ända staden Filipstad är belägen, Aspen, Stora Lungen, Öjevettern och Hyttsjön i Fernebo härad samt Bergsjön i Ölme härad, de fyra förstnämnde sammanbundne genom Filipstads bergslags kanal med slussar, och de tvenne senare eller Hyttsjön och Bergsjön, förenade genom den upprensade Norsbäcken, bilda en transportled, som, medelst jernbanan från Sjöandan vid Bergsjön till Christinehamn, dit utsträckt, utgör i längd omkring 6 mil. Till samma led sluter sig ock trafiken å sjöarne Långban, Saxen, Yngen och Östersjön, hvilka genom jernvägar äro förenade dels sins emellan, dels ock med Daglösen och Öjevettern; och begagnades 1860 till bogsering af lastbåtar 4 mindre *ångbåtar* å vattendraget emellan Filipstad och Sjöandan samt 3 äfven mindre *ångbåtar* å sjön Yngen.

Klarelfven, som från Norge infaller i Wermland i detta landskaps nordligaste gräns och genomflyter Elfdals och Kils härader samt Carlstads tingslag i en landsträckning af flere och 20 mil, utgör *flottningsled* för de stora kvantiteter skogsprodukter, som årligen komma icke allenast från de i närheten af denna elf belägne orter inom Wermland, utan ock från Tryssild i Norge samt från Dalarne, der flere mindre floder, som falla i Klarelfven, hafva sin upprinnelse. Många fall och forsar i elfven afbryta båtarten för godstransport i densamma, dock är, sedan *kanal* och *sluss* vid Forshaga blifvit bygde och 1858 fullbordade, ungefärligen 3 mils båtled öppen uti elfvens södra del, emellan Dejefors och Carlstads hamn, för 3 till 4 fots djupgående lastbåtar; och har ett *ångfartyg* år 1860 och flere år derförinnan för bogsering af lastbåtar samt fraktande af passagerare gjort regelbundna turer emellan Carlstad och lastageplatsen Lyckan, der jernvägen emellan sjön Fryken och Klarelfven stöter till elfven.

Den 8 mil långa sjön Fryken uti Fryksdals och Kils härader bildar med nyssnämnde jernväg från Frykstad till Lyckan och derifrån å Klarelfven till Carlstads hamn en trafikled för bruks- och sågverkseffekter samt spanmål och annat gods af omkring 10 mils längd; och flottas äfven å Fryken betydliga partier skogsprodukter, som åter gå utför den så kallade Fryk- eller Norsselfven, hvilken är sjön Frykens utlopp, till Wenern. Å Fryken begagnades 1860 ett *lastångfartyg*.

Byelfs vattendrag, som går från Sulvik och Arvika i Jösse härad, genom detta samt Gillbergs och Näs härader till Wenern, utgör tillika med den ofvan eller nordligare liggande sjön Ränken, emellan hvilken och vattendraget vid Sulvik *jernväg* är anlagd, en trafikled af omkring 10 mils längd. Uti Byelfven vid Seffle omkring $\frac{1}{2}$ mil från Wenern finnes *kanal* och *sluss* för farten förbi det fall, som vattendraget der har; och hafva 1860 fyra *ångfartyg* befarit detsamma och gjort regelbundna turer emellan Sulvik, Arvika, Åmål och Göteborg.

Utom dessa här upptagna större trafiklinier å sjöar och floder, gifvas i länet åtskilliga andra vattendrag, å hvilka både gods till betydligt värde fraktas och skogseffekter i ganska stora partier flottas; bland hvilka vattendrag må nämnas sjön Wermelen, som genomskär östra delarne af Jösse och Gillbergs härader och har sitt utlopp i Borgviks hamn, samt sjöarne Foxen och Lelången i Nordmarks härad.

De *kanaler* inom länet, som antingen under hela perioden 1856—1860 eller någon del deraf varit till segelfart begagnade, äro:

Seffle kanal- och slussbyggnad i Byelfven, som var bygd redan 1837 för ett segeldjup af 6½ fot vid Wenerns lägsta vattenstånd, har under hela femårsperioden begagnats.

Carlstads gamla kanal med bestämmande sluss, emellan hamnen utanför Kanikenäset och Klarelfven, hvilken färdigbygdes med ett segeldjup af 10 fot för den del, som går genom Kanikenäset, och af 4 fot för öfriga delen vid Wenerns lägsta vattenstånd, har äfven hela perioden varit begagnad.

Filipstads bergslags kanal, emellan sjöarne Daglösen, Aspen och Lungen, för 5 fots djupgående fartyg, bygd af aktiebolag, som dertill fått uppbära statsanslag med 97,500 R:dr R:mt, har blifvit fullbordad 1857 och sedermera begagnats.

Forshaga kanal och slussbyggnad i Klarelfven, med 5 fots segeldjup, utförd af aktiebolag, som dertill erhållit lånebidrag af statsmedel till belopp af 150,000 R:dr R:mt, fullbordades 1858 och har sedermera varit begagnad.

Dessa kanaler hafva hållits öppna för genomfart så lång tid hvarje år, som is eller hög vårflod icke hindrat seglationen.

Den här förut omnämnde Norsbäcken, emellan Hyttsjön i Fernebo härad och Bergsjön i Ölme härad, har år 1857 blifvit *upprensad* till ett segeldjup af 5 fot genom försorg af ett aktiebolag, hvilket dertill fått uppbära statsbidrag af 19,500 R:dr R:mt.

Utom de äldre *postkontoren* i städerna funnos vid 1860 års slut på landsbygden i länet fyra *postexpeditioner*, nemligen i Åtorp inom Wisnums härad, i Sunne inom Fryksdals härads nedre tingslag, i Ökne af Gillbergs härad och i Råda af Elfdals härads nedre tingslag; hvilka alla postinrättningar före 1856 tillkommit.

Den *elektriska telegraflinien* emellan Örebro och Mariestad utsträcktes 1856 öfver Christinehamn till Carlstad, och öppnades telegrafstation härstädes den 21 Augusti samma år samt kort derefter sådan station äfven i Christinehamn. Sedermera den 17 September 1858 öppnades telegraflinie emellan Carlstad och Åmål.

Tab. N:o 9. c) *Sjöfart och handel*. Antal och lästetal af länets innevånare tillhörige fartyg och båtar af minst fem läster med deras skeppare och besättningar, äfvensom antal personer, hvilka hafva handel till lefnadsyrke, äro i bifogade tabell N:o 9 upptagne.

Wermland har betydliga kvantiteter jern och trädvaror att årligen aflåta, hvilka, för att finna afsättning, blifva till orter utom riket exporterade. Under rubriken skogshushållning äro uppgifne de trädvaror, som åren 1856—1860 från länets hamnar utfördes; och torde här böra omnämnas hvad af jern endast 1860 från samma hamnar skeppades, och hvilket utgjorde 779,616 centner stång- och manufakturjern, stål och spik, 502,814 centner tackjern samt 3,552 centner smältstycken. Med undantag dels af tackjernet, hvilket till största delen, om ej allt, afgått till andra Wenerns hamnar för att vid bruken i mellersta och vestra Wermland samt på Dalsland förarbetas, dels ock af blockarne, som gått till sågverk utom länet, äro berörde jern- och trädvaror afsända till Göteborg för export.

Fraktandet af allt detta gods samt till länets hamnar af köpmannavaror, som hufvudsakligen tagas från nyssnämnde stad, och vissa år äfven af större partier spanmål från Westergötland, förorsakar en liflig sjöfart på berörde hamnar, hvari fartyg, som icke tillhöra länets innevånare, jemväl taga del.

På vissa trakter intill Wermlands långa gränsband emot Norge äger handel rum emellan Norrmän och innevånarne här i länet. Den afser förnämligast skogsprodukter, hvilka säljas än från ena än från andra landet, allt efter som de kunna å vattendragen flottas till Norge eller till Wermland. Det är här ofvan nämndt, att af de skogseffekter, som flottas på Klarelfven, kommer en del från Norge; och tilläggas bör nu, att denna del, dessa norska skogsprodukter, komma egentligen från skogar i Tryssild, som sågverksägare i Wermland till afbrukning inköpt, samt att på lika sätt Norrmän förvärfvat sig afbrukningsrätt för vissa år af skogar inom Wermland, isynnerhet uti Nordmarks härad. Dessutom afsätta länets gränsboer ladugårdsprodukter och boskap till Norge samt hemta vanligen derifrån i små partier sina husbehof af specier.

Ehuru få af de många handlande, som på landsbygden etablerat sig, kunna anses hafva med någon synnerlig vinst för dem sjelfva drivvit sin rörelse, har dock *minuthandeln* i städerna betydligt minskats. Man har trott, att med den nu varande utsträckning af handelsrätten skulle *gårdfarihandeln* upphöra, och marknader blifva mindre behöflige och färre; men den förra fortfar, och hvad de senare eller marknaderna angår, så är ännu både hos städernas borgerskap och hos allmogen begäret att bibehålla dem öfvervägande, hvartill skälet torde vara, att handlande på landet uppköpa högst ringa, om något, af landtmannens produkter.

Torgdagarna i städerna hafva blifvit mer än tillföre besökta och tillförseln der ökad.

Öfver antalet *minuterings-* och *utskänkningsställen för bränvin* och andra spirituösa drycker samt afgif- Tab. Litt. D. terne derfor och dessas disposition är upprättad tabell, som här nedan under Litt. D intages; dock anmärkes, att som minuterings- och utskänkningsställena bestämmas för år, räknadt från den 1 Oktober i städerna och från den 1 November på landsbygden, så har tabellen enligt sådan årsberäkning blifvit uppgjord.

5. Kameralförhållanden.

Den bifogade tabellen N:o 10 upptager hemman och alla slag af jordlägenheter efter deras olika natur Tab. N:o 10. vid 1860 års slut. Under perioden har något hemman hvarken blifvit upptaget ur ödesmål eller deruti förfallit. Icke heller hafva några nyskattlagda hemman med åsatt mantal tillkommit. Skatteköpte äro $\frac{1}{4}$ mantal och 1 bergs-kronotorp. Antalet af *jordafsöndringar*, som hos Länsstyrelsen blifvit anmälde för afgälds bestämmande, utgör 13, men med visshet kan antagas, att, under perioden, många flere sådane ägt rum, oaktadt de icke blifvit för nämnde ändamål anmälde.

Huru många *hemmansklyfningar*, som skett under den tid denna underdåniga Berättelse omfattar, kan icke med visshet uppgifvas. De flesta fastighetsköp bland allmogen angå små hemmanslotter. Antingen är köparen förut icke hemmansägare, utan förvärfvar en mindre hemmansdel för att erhålla fast bostad, eller ock ske köpen emellan förut varande hemmansägare, så att den ena förminskar, den andra tillökar sin förra egendom. Att hemmansklyfningen fortgår i bredd med folkökningen kan för fast antagas, men dermed tilltager ock jordens uppodling, hvarigenom det blifver möjligt för den mindre jordägaren att försörja sig.

Tab. Litt. D.

Minutering och utskänkning af spirituösa drycker.

	1856—1857.			1857—1858.			1858—1859.			1859—1860.			1860—1861.							
	Antal		Afgift.	Antal		Afgift.	Antal		Afgift.	Antal		Afgift.	Antal		Afgift.					
	Minuthandelsställen.	Utskänkningsställen.		Minuthandelsställen.	Utskänkningsställen.		Minuthandelsställen.	Utskänkningsställen.		Minuthandelsställen.	Utskänkningsställen.		Minuthandelsställen.	Utskänkningsställen.						
På landet	6	25	9,481	25	7	19	7,905	41	6	13	4,195	19	3	11	2,615	71	3	11	4,720	89
Carlstad	3	13	7,774	97	3	13	7,779	99	2	16	15,924	—	2	15	16,310	67	2	15	16,337	38
Christinehamn	1	5	4,500	—	1	5	4,500	—	1	8	13,101	—	1	8	13,101	—	1	8	12,051	—
Filipstad	2	5	3,968	94	2	5	3,837	58	1	5	4,174	75	1	5	3,720	—	1	5	3,726	67
Summa för städerna	6	23	16,243	91	6	23	16,117	57	4	29	33,199	75	4	28	33,131	67	4	28	32,115	5
Summa summarum	12	48	25,725	16	13	42	24,022	98	10	42	37,394	94	7	39	35,747	38	7	39	36,835	94
<i>Disposition:</i>																				
Uppbördsprocent	—	—	51	43	—	—	48	1	—	—	74	92	—	—	71	48	—	—	73	96
Till Hushållnings-sällskapet	—	—	5,133	39	—	—	4,794	87	—	—	7,461	83	—	—	7,135	19	—	—	7,383	27
» Länets socknar	—	—	7,571	17	—	—	6,311	83	—	—	3,349	45	—	—	2,088	33	—	—	3,812	79
» » städer	—	—	12,969	17	—	—	12,868	27	—	—	26,508	74	—	—	26,452	33	—	—	25,565	92
Summa	—	—	25,725	16	—	—	24,022	98	—	—	37,394	94	—	—	35,747	38	—	—	36,835	94

Angående *skiftesverket* i länet bör nämnas, att ganska få af de hemman, som tillhöra Bondeståndet, äro för närvarande oskiftade och att, der laga skiften blifvit verkstälde, det visat sig, att jordbruket derpå mycket vunnit. Deremot hafva icke många af de större jordegendomarne eller af de hemman, som lyda under dem, ännu undergått laga skiften. Någon tillförlitlig uppgift å antalet oskiftade hemman i länet har icke kunnat erhållas.

Tab. N:o 11. Uti den tabell öfver laga skiften, som bifogas under N:o 11, har hela beräknade utgiftsersättningen för skiftena icke kunnat upptagas, enär de till Provins-Landtmäterikontoret inkomne skifteshandlingar derom icke lemna upplysning.

Tab. Litt. E. *Statsinkomsterne* hafva under denna period från länet utgjort de i nedanstående tab. Litt. E utförde.

Uti restantierna, som egentligen utgöras af böter och utskylder, ådömde och påförde från orten sedermera bortflyttade personer, ingå till icke obetydlig del böter, ådömde Norrmän för i Sverige begångne förbrytelser, och hvilka böter, enär de genom Norska Embetsmyndigheternes åtgärd icke kunnat indrifvas, måste enligt föreskrift tills vidare balanseras.

Orsaken till den betydliga skiljaktighet, som förefinnes emellan restantierna under de 2 första och de 3 sista åren af perioden, är egentligen att söka deruti, att högst betydliga bötesbelopp blifvit af Underdomstolarne ådömde, dels för olofflig bränvinsbränning, dels ock samt hufvudsakligen för förseelser vid begagnandet af 2:ne större brännerier, och hvilka bötesbelopp måst, i följd af målens dragande under högre Rätts pröfning, balanseras.

Tab. Litt. F. De bidrag åter, som kunna hänföras till *kommunal-utskylder* och till verkliga beloppen äro af räkenskap kända samt således här böra upptagas, äro *kurhusmedel* och *folkskole-afgifter*, hvilka uppgått till de i nedanstående tab. Litt. F utförde belopp.

6. Politi.

Utom länets allmänna högre och lägre Elementarläroverk samt Folkskolor, finnas i Filipstad en *Bergsskola* samt på landsbygden 2:ne lägre *Landbruks-* eller *Rättareskolor* och en *Skogvaktarskola*.

Bergsskolan i Filipstad stiftades 1830 af Bergmästaren, Öfver-Intendenten von Schéele och är sedan 1835 af Jernkontoret underhållen. Undervisningen i skolan besörjes af 2 ständige och 1 extra lärare uti geometri,

Tab. Litt. E.

Statsinkomster.

	R.dr	R.mt	Influtne.		Resterande.		Summa.	
1856.....			435,068	53	10,262	93	445,331	46
1857.....	»	»	453,105	75	12,336	2	465,441	77
1858.....	»	»	423,485	82	42,238	6	465,723	88
1859.....	»	»	400,654	14	38,635	9	439,289	23
1860.....	»	»	409,533	36	28,565	60	438,098	96

Tab. Litt. F.

Influtne kurhus- och folkskole-afgifter.

	R.dr	R.mt	Kurhusmedel.		Folkskole-afgifter.	
1856.....			19,644	91	28,490	59
1857.....	»	»	20,398	87	29,093	40
1858.....	»	»	20,360	8	29,395	47
1859.....	»	»	18,407	52	30,405	99
1860.....	»	»	16,924	13	30,570	82

algebra, mekanik, kemi, metallurgi och mineralogi, hvarvid lärokursen fortfar ett eller tvenne år, allt efter elevernes önskan.

Förhållandena med de tvenne Landtbruksskolorna och Skogvaktarens skolan äro här ofvan under rubrikerne jordbruk och skogshushållning uppgifna.

Uti städerna Carlstad och Christinehamn finnas så kallade *Flickskolor*, en i hvardera staden, uti hvilka skolor barnen undervisas och inöfvas i handaslöjder, såsom sömnad, stickning m. m., och hafva dessa anstalter haft ett välgörande inflytande på den uppväxande qvinliga befolkningen.

Angående *Rättsväsendet* och *Fångvården* lemna Hans Excellens Justitie-Statsministerns och Fångvårds-Styrelsens årliga berättelser fullständiga redogörelser; och Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande anser sig böra endast omnämna, att alla, som inom länet bysättas eller i häkte inmanas, insändas till Cellfängelset i Carlstad och förvaras der, de för brott tilltalade äfven emellan de tillfällen eller dagar, då de till ransakning vid Domstol inställas, med undantag likväl af dem, som ställas under tilltal vid Stadsdomstolarne i Christinehamn och Filipstad, hvilka vanligen kvarblifva i dessa städers fångelser, så länge ransakningen fortgår, och först sedan den blifvit avslutad till Cellfängelset inskickas.

Länet har 2:ne allmänna *Sjukvårdsinrättningar*, nemligen Lasarettet och Kurhuset i Carlstad för 14 häraders samt städerna Carlstad och Christinehamn, samt Lasarettet och Kurhuset i Filipstad för sistberörde stad samt Nyeds och Fernebo häraders.

Å Lasarettet och Kurhuset i Carlstad finnas 104 sängplatser; och hafva der under åren 1856—1860 varit vårdade i årligt medeltal 663 sjuka. Inrättningens inkomster 1860 utgjorde 22,645 R:dr 5 öre, deraf 14,054 R:dr kurhusmedel, och uppgingo dess utgifter samma år till 22,880 R:dr 70 öre R:mt.

Å Lasarettet och Kurhuset i Filipstad finnas 20 sängplatser, och äro der under ifrågavarande period i årligt medeltal vårdade 190 patienter. Kurhusmedlen, som för år 1860 tillfallit inrättningen, utgjorde 3,037 R:dr 2 öre R:mt.

Vid sistnämnde års utgång voro i länet anställda med lön på stat 4 Provinsialläkare med stationer i Carlstad, Filipstad, Fryksdals härad och Årjeng uti Nordmarks härad, samt 2:ne extra Provinsialläkare, den ene i Arvika köping af Jösse härad och den andre vid Åtorp i Wisnums härad; hvarförutom 2:ne distriktläkare, af hvilka en i Näs härad och en annan i Gillbergs pastorat, samt en Bruksläkare vid Uddeholms bruksbolags egendomar, funnos, som aflönades af de innevånare, hvilka med dem kontraherat. — Hvarje stad hade sin Stadsläkare och hvarje lasarett äfven särskild läkare.

En Djurläkare med lön på stat var äfven i länet anställd.

Barnmorskorna voro väl ej få vid periodens slut, men i alltför många församlingar saknas ännu sådana.

Till de i länets städer befintlige *Apothek*, ett i hvarje stad, hafva under senare åren kommit 2:ne dylika på landsbygden, nemligen ett i Sunne af Fryksdals härad och ett i Åtorp af Wisnums härad.

På grund af nådiga Resolutionen den 17 November 1832 började *Wermlands Enskilda Bank* den 14 Juni 1833 sin verksamhet under namn af Wermlands Provinsialbank och erhöll sist genom öppet nådigt Bref af den 16 Maj 1856 förnyad oktroj på 10 år från den 1 Juli 1857, då under benämning af *Wermlands Enskilda Bank* med en grundfond af 1 million 50 R:dr R:mt. — Denna läne-, kreditiv- och depositions-inrättning har ostridigt varit för länets talrika näringsidkare af stor nytta och kan numera anses för dem oumbärlig.

Hypotheksföreningen emellan Wermlands jordägare, för hvilken reglemente blifvit den 13 Juli 1850 i nåder fastställt, började 1851 sin lånerörelse; och vid sista kvartalsstämman 1860 hade föreningen 1,256 delegare, hvilkas der pantsatta fastigheter uppgingo i uppskattningsvärde till 14,535,963 R:dr R:mt.

De uppgifter, som erhållits om *Sparbankerna* i länet, äro alla upptagne i den tabell, som under N:o 12 bifogas. Tab. N:o 12.

Wermlands *Brandstodsbolag* till försäkring af hus och löseegendom på länets landsbygd emot eldskada började sin verksamhet den 14 Mars 1844 och erhöll den 17 Oktober 1851 Eders Kongl. Maj:ts nådiga fastställelse å förnyadt reglemente. Bolagets ställning vid slutet af försäkringsåret 1860, beräknadt från den 14 Mars nämnde år till samma dag 1861, var följande:

Försäkringstagares ansvarighetsbelopp utgjorde 26,953,380 R:dr; deras afgift för året å hvarje 100 R:dr af ansvarighetsbeloppet 5 öre; bolagets inkomster under året uppgingo till 33,934 R:dr 1 öre, och dess utgifter under året till 16,955 R:dr 92 öre, allt R:mt.

Öfre Fryksdals *Arbetsinrättning*, som här ofvan är omnämnd, organiserades år 1851 inom Fryksdals härad's öfre tingslag, i ändamål att bereda arbete i hemorten åt behöfvande och afhålla dem från tiggeri. Till denna inrättning, för hvilken Hushållnings-sällskapet gifvit stadgar, hade länets innevånare sammanskjutit 2,760 R:dr, hvarjemte af de för behöfvande i norra orterne 1852 insamlade understödsmedel anslogs ett belopp af 7,233 R:dr 16 sk. B:ko; och utgjorde således inrättningens fond 9,993 R:dr 16 sk. B:ko eller 14,990 R:dr R:mt. Inrättningens verksamhet har bestått hufvudsakligen deri att utlemna lån till jordägare, med förbindelse att till ett deremot svarande värde, inom viss tid, verkställa nyodlingar eller förbättring af odlad jord, och dervid lemna behöfvande arbetsförtjenst. Under år 1860 voro så beskaffade lån utgifna till 222 jordägare, och inrättningens fond uppgick vid årets slut till 17,930 R:dr 27 öre R:mt.

Den i länet år 1845, genom enskildas sammanskott, stiftade *Barnvårdsförening*, som har till föremål att bereda vanvårdade eller vanartiga barn uppfostran och vård hos väl kände husfäder och under vårdmäns tillsyn, hade 1860 till vårdande upptagne 12 barn. — Sistberörde år utgjorde föreningens inkomster 824 R:dr 61 öre samt dess utgifter 342 R:dr 52 öre; och hade den vid samma års slut en behållning af 12,700 R:dr R:mt.

Af Wermlands enskilda *Militärpensionsfond* hafva sedan år 1832 pensioner varit utdelade till behöfvande afskedade soldater och fältjägare, som tjenat vid de inom länet förlagde regementen, men icke kunnat erhålla underhåll af Krigsmanshuskassan, äfvensom till soldaters och fältjägares enkor; och utgjorde fonden den 1 April 1860 en summa af 14,314 R:dr 1 öre R:mt, af hvilken 62 personer då åtnjoto pensioner.

Bruksbetjeningens Enke- och Pupillkassa hade vid 1860 års slut en kapitalbehållning af 26,242 R:dr 21 öre R:mt, sedan i pensioner och understöd blifvit under året utdelade 930 R:dr samma mynt.

Hammarmedskassans kapital uppgick vid nämnde års utgång till 33,974 R:dr 69 öre, och voro under året derifrån utdelade i understöd 1,506 R:dr 50 öre.

Enligt de uppgifter angående *Fattigvården*, som från Socken-nämnderne inkommit, funnos i länet vid 1860 års slut 109 fattigvårdssamhällen, af hvilka 40 hade fattigvården fördelad i rotar, men huru många af dessa samhällen, som fått reglementen för sig fastställde, har icke blifvit upplyst.

På landet voro 4 fattighus, i hvilka vårdades 6 män och 4 qvinnor.

Städerna hade 3 fattighus eller ett i hvarje stad, och voro i dem till vård intagne 19 män och 34 qvinnor.

De, hvilka 1860 åtnjutit full försörjning, utgjorde: inom landsförsamlingarne 1,577 mankön och 2,109 qvinkön eller tillsammans 3,686 personer, deraf 1,465 barn; uti städerna 89 mankön och 156 qvinkön, hvaraf 93 barn.

De, hvilka samma år erhållit delvis eller tillfälligt fattigunderstöd, voro: inom landsförsamlingarne 1,927 män och 3,556 qvinnor eller tillsammans 5,483 personer; och uti städerna 22 män och 177 qvinnor eller tillhoppa 199 personer.

Upplysning har icke erhållits, om till någon eller några af förenämnde understödstagare bidrag lemnats af anhörige eller enskilde.

Fattigvårdens inkomster och utgifter berörde år äro uppgifne,
 för fattigvårdssamhällena på landet:

inkomsterne till.....	165,372 R:dr 54 öre R:mt,
och utgifterne till	233,126 » 71 » » ;
samt för städerna:	
inkomsterne till.....	18,083 » 33 » » ,
och utgifterne till	18,139 » 33 » » .

Uti fattigvårdssamhällenas på landet inkomster till fattigvården äro inräknade 972 R:dr 50 öre R:mt under benämning statsmedel; men af detta belopp utgöra 455 R:dr 30 öre ersättningar, som Eders Kongl. Maj:t beviljat åtskillige församlingar för underhåll af fattige, hvilkas försörjningsort icke kunnat utrönas, och det öfriga eller 517 R:dr 20 öre består af bötesmedel.

Den betydliga skiljaktighet, som visar sig emellan de uppgifna inkomsterne och utgifterne för fattigvården på landet, enär de senare eller utgifterne med 67,754 R:dr R:mt öfverstiga inkomsterne, torde härleda sig från någon ofullständighet i uppgifterne, såsom att inom en del fattigvårdssamhällena man icke i penningar förvandlat och upptagit natura-tillskott.

Slutligen får Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i underdånighet nämna, dels att Carlstads stad, som ägde aktier till ett belopp af 15,000 R:dr uti Carlstads kanal emellan Klarelfven och Kanikenäset samt i hamnanläggningen vid detta ställe, år 1858 inköpt för 54,000 R:dr R:mt öfrige aktier i berörde kanal och hamn, samt derefter samma år påbegynt byggandet af en *inre hamn* inom Kanikenäset för ångbåtar och fartyg, som föra köpmansgods, till hvilken hamnbyggnad staden erhållit ett lån från Riksgäldskontoret af 100,000 R:dr R:mt; dels ock att staden Christinehamn, under perioden 1856—1860, fullbordat *hamnbyggnaden* vid staden, hvartill den bekommit af allmänna medel ett lån stort 73,500 R:dr och jemväl gemensamt med Warnums landsförsamling fulländat församlingarnes vackra *kyrkobyggnad*, till hvilken Rikets Ständer beviljat dem ett låneunderstöd af 37,500 R:dr R:mt. — Denna kyrkobyggnad, som invigdes i Oktober månad 1858, har kostat en summa af 288,000 R:dr R:mt.

Carlstad å Landskansliet den 21 Juli 1862.

H. F. OLDEVIG.

Axel Anderson.

C. E. Lundbom.

Tab. N:o 1.

FOLKMÄNGD.

1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	
Å landsbygden.		Den 31 December enligt husförhörlängderne.			Enligt de mantalslängder, som upprättats vid slutet af motstående år.						Utskrifningsmanskap.	
					Hela folkmängden af			Deraf frie från mantalspengar.				
		Mankön.	Qvinkön.	Summa.	Mankön.	Qvinkön.	Summa.	Mankön.	Qvinkön.	Summa.		
1856	.....	111,420	115,172	226,592	106,875	110,147	217,022	49,764	52,006	101,770	9,898	
1857	.....	111,116	114,989	226,105	106,939	110,081	217,020	50,426	53,090	103,456	9,762	
1858	.....	112,686	116,633	229,319	108,204	111,119	219,323	51,503	53,867	105,370	9,004	
1859	.....	114,866	118,834	233,700	111,977	116,591	228,568	55,041	58,585	113,626	8,765	
1860	.....	116,961	121,276	238,237	113,755	118,453	232,208	55,868	59,394	115,262	8,686	
I städerna.												
Carlstad	1856	.....	1,835	2,328	4,163	1,645	2,075	3,720	644	581	1,225	165
	1857	.....	1,849	2,372	4,221	1,658	2,199	3,857	660	594	1,254	186
	1858	.....	1,877	2,444	4,321	1,646	2,085	3,731	664	784	1,448	201
	1859	.....	1,926	2,501	4,427	1,713	2,381	4,094	732	1,020	1,752	170
	1860	.....	1,956	2,558	4,514	1,735	2,421	4,156	739	1,032	1,771	185
Christinehamn	1856	.....	904	1,077	1,981	987	1,251	2,238	430	473	903	92
	1857	.....	947	1,128	2,075	1,029	1,301	2,330	468	517	985	89
	1858	.....	951	1,142	2,093	1,040	1,330	2,370	509	544	1,053	69
	1859	.....	960	1,174	2,134	1,056	1,347	2,403	498	546	1,044	71
	1860	.....	1,157	1,479	2,636	1,110	1,442	2,552	537	614	1,151	79
Filipstad	1856	.....	685	850	1,535	580	762	1,342	232	305	537	53
	1857	.....	681	840	1,521	603	811	1,414	232	299	531	71
	1858	.....	681	851	1,532	638	812	1,450	269	299	568	69
	1859	.....	763	956	1,719	652	871	1,523	275	327	602	59
	1860	.....	790	994	1,784	714	965	1,679	297	391	688	60
Summa för länets samtliga städer år 1860			3,903	5,031	8,934	3,559	4,828	8,387	1,573	2,037	3,610	324
Summa i hela länet år 1860			120,864	126,307	247,171	117,314	123,281	240,595	57,441	61,431	118,872	9,010

Till tab. N:o 2, om JORDBRUKET, har Kongl. Maj:ts Befallningshafvande ej varit i tillfälle att lemna andra bidrag än de underrättelser, som härom i berättelsens text innehållas.

Tab. N:o 3.

BOSKAPSSKÖTSEL.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
År 1860—1861.	Hästar.	Tjurar.	Ozar.	Kor.	Ungnöt.	Får.	Getter.	Svin.
Antal vinterfödde.....	16,310	8,515		69,883	21,418	93,472		20,224

Till tab. N:o 4, SKOGSHUSHÅLLNING, har Kongl. Maj:ts Befallningshafvande ej varit i tillfälle att lemna vidare upplysningar, än de i berättelsens text upptagne.

Tab. N:o 5.

DÖDADE ROFDJUR.

1.	2.	3.	4.	6.	7.	8.	10.	11.	12.	13.
Åren.	Björnar.	Vargar.	Lodjur.	Räfvar.	Mårdar, hillrar och her- meliner.	Uttrar.	Örnar.	Hökar, ugglor och ufvar.	Falkar och glador.	Belopp af ut- betald belöning R:dr R.mt.
1856—1860.....	44	52	114	3,307	199	152	872		44: 50.	

Till tab. N:o 6, AF ROFDJUR DÖDADE HUSDJUR, har Kongl. Maj:ts Befallningshafvande ej varit i tillfälle att meddela några uppgifter.

Tab. No 7.

GRUFVOR, BERGVERK, BRUK, FABRIKER OCH MANUFAKTUR-INRÄTTNINGAR SAMT HANDTVERKERIER.

1.	2.								3.								4.					5.				
	Grufvor, bergverk, bruk, fabriker och manufaktur-inrättningar.																Handtverkerier.									
	Å landsbygden.								I städerna.								Å landsbygden.					I städerna.				
	År 1860.	Antal verk och inrättningar.	Ägare.		Mästare, arbetare och biträden af alla slag.				Antal verk och inrättningar.	Ägare.		Mästare, arbetare och biträden af alla slag.				Mästare.	Deras biträden af			Dessa arbetsbiträden.	Mästare.	Deras biträden af			Antal idkare till sjelf-försörjning.	
Enskilde.			Bolag.	Öfver 15 års ålder.	Under 15 års ålder.	Enskilde.	Bolag.	Öfver 15 års ålder.		Under 15 års ålder.	Gesäller.	Lärlingar.	Andre arbetare.	Gesäller.	Lärlingar.		Andre arbetare.									
		m.	q.	m.	q.	m.	q.			m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.					
Bagare																										
Bleckslagare																										
Bokbindare																										
Boktryckare																										
Bryggerier	6	3	3	23				5	4	1	17	4	1													
Bundtmakare																										
Byggmästare																										
Färgerier	20	20		29				4	4		10															
Garfverier	51	51		60				14	14		34															
Gelbgjutare																										
Gjuterier	4	1	3	6																						
Glasbruk	4	2	2	85		23																				
Glasvästare																										
Guldsmeder																										
Handskmakare																										
Hattmakare																										
Hofslagare																										
Japeneringsfabrik	1	1		4	4	3																				
Jerngrufvor	7		7	1,043																						
Jernmanufakturverk	57	33	24	587				1	1		3															
Kakelugnsmakare																										
Kammakare																										
Klädesfabrik								1	1		10	3	3	2												
Kopparmanufakturverk	2		2																							
Kopparslagare																										
Ljustöpare																										
Masugnar	30	5	25	242																						
Mekaniska verkstäder	1		1					1		1	20															
Murare																										
Målare																										
Oljeslageri	1	1		1																						
Pappersbruk	2	2		11		6																				
Perukmakare																										
Qvarnar, mjöl-, med vatten	209	113	94	292		1																				
» med ånga								1		1	6															
» såg-, med vatten	146	95	51	289		14																				
» med ånga	1		1	36				1		1	45															
Repslagare																										
Sadelmakare																										
Silfvergrufva	1		1	18																						
Skifferbrott	5	3	2																							
Skomakare																										
Skorstensfejare																										
Skräddare																										
Slagtare																										
Smeder																										
Snickare																										
Sockerbagare																										
Spegelmakare																										
Stampar	23	19	4	2																						
Stångjernsbruk	102	57	45	905																						
Svarfvere																										
Sömmerskor																										
Tapetfabrik	1	1		1																						
Tegelbruk	19	14	5	25																						
Teknisk fabrik								1	1		3	1														
Tobaksfabriker	1	1		4		4		4	3	1	36	17	33	10												
Tunnbindare																										
Täljstensbrott	1	1																								
Tändsticksfabrik								1	1		19		21													
Urfabrik och Urmakare								1	1		4															
Vagnmakare																										
Summa	695	423	270	3,663	4	51	—	35	30	5	207	25	58	12	35	26	22	16	416	15	141	116	126	10	400	

Tab. N:o 8.

ALLMÄNNA VÄGAR, GÄSTGIFVERIER OCH SKJUTSNING, 1856—1860.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	
	Längd i mil				Kostnader för				Antal gästgifverier vid periodens slut.	Antal utgångne hästar			
	af hvarje slag af motstående vägar	af indelade, med skjutsstationer för sedde vägar	af fulländade och afsynade nya vägar	af fulländade eller betydligt förbättrade vägar	fulländade nya vägar		förbättrade vägar			år.	för kung- och kronoskjuts.	för gästgifveri-, håll- och reservskjuts.	för gästgifveri-, håll- och reservskjuts.
					af statsmedel.		af kommunernes medel.						
					vid periodens slut.	under perioden.	R.dr.	R.mt.					
Allmänna landsvägar.....	117½	116½	7	—	—	—	—	—	83	1856			
Häradsvägar.....	97½	88½	24450	434618	33,750	27,175	19,500	48,414	64	1857			
Socknevägar.....	78½	21	—	—	—	—	—	—	1	1858			
I städer.....	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1859			
Med införd skjutsentreprenad.....	—	—	—	—	—	—	—	—	24	1860	864	49,410	

Tab. N:o 9.

SJÖFART OCH HANDEL, 1856—1860.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	
	S j ö f a r t.								H a n d e l.																
	Fartyg och båtar begagnade								H a n d l a n d e																
	till inrikes sjöfart.				till utrikes sjöfart.				Gross-handlare.	Minut-handlare.	idkande både gross- och minut-handel.														
	Antal.	Lästetal.	Besättning.	Sjöfolk.	Antal.	Lästetal.	Besättning.	Sjöfolk.	Antal.	enligt § 3 mom. 1 af Handelsordningen.	qvinnor enligt 4 §.	med in- och utländska varor.	med landtmannavaror.	med egna tillverkningar.											
		Skeppare.	Sjöfolk.			Skeppare.	Sjöfolk.	Husbönder.	Befjening.	Husbönder.	Befjening.	Husbönder.	Befjening.	Husbönder.	Befjening.	Husbönder.	Befjening.	Husbönder.	Befjening.	Husbönder.	Befjening.	Husbönder.	Befjening.		
Landsbygden med Arvika köping.....	172	2,794	14	192	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	132	69	20	15	—	—	
Stapelstaden Carlstad.....	49	1,917	45	146	—	—	—	—	—	—	50	31	—	—	1	1	5	5	—	—	—	—	—	—	
Uppstäderna.....	18	188	5	46	—	—	—	—	—	—	50	33	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	
Summa	239	4,899	64	384	—	—	—	—	—	—	100	64	—	—	1	1	10	9	132	69	20	15	—	—	

Tab. N:o 10.

HEMMAN OCH JORDLÄGENHETER Å LANDSBYGDEN, SAMT TOMTER OCH JORDAR I STÄDERNA ÅR 1860.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.		
Å landsbygden.								I städerna.												
Hemman och jordlägenheter af alla slag efter olika natur, enligt nya jordboksordningen.	Hemman.				Antal			Uppskattningsvärde sista året. R.dr R.mt.	Tomter, jordar och lägenheter af alla slag i hvarje stad.	Tomter.		Jordar.					Uppskattningsvärde sista året. R.dr R.mt.			
	Mantal.		Bergstorp och hyttor.	Brukningsdelar.	jordtorp.	backstugor.	andra lägenheter.			Antal	bebyggde.	öbebyggde.	Åker.	Äng.	Skog och beten m. m.	Summa tunnland jord.	Hemmantal.	Hus och tomter.	Jordar.	Summa uppskattningsvärde.
	Ofrömedladd.	Förmedladd.																		
Kronohemman ..	91 $\frac{114}{388080}$	98 $\frac{440}{388080}$	—	156	11	268	33	1,074,964	Carlstad..	240	8	1896	282	2849	5027	5 $\frac{3}{8}$	1,724,001	253,448	1,977,449	
Skattehemman..	1211 $\frac{387808}{388080}$	1227 $\frac{31776}{388080}$	—	16658	1638	3707	718	17,572,411	Christinehamn...	189 $\frac{1}{2}$	109	650	—	2904	3554	—	789,540	156,712	946,252	
Frälse:									Filipstad..	50 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	924 $\frac{3}{4}$	688 $\frac{1}{2}$	3000	4612 $\frac{1}{8}$	4	666,661	202,554	869,215	
Säterier och ladugårdar....	95 $\frac{5}{4}$	95 $\frac{5}{4}$	—	149	17	341	26	1,964,676												
Rå och rör....	14 $\frac{1}{2}$	16 $\frac{1}{2}$	—	64	9	15	14	159,538												
Hemman.....	327 $\frac{80880}{388080}$	339 $\frac{33880}{388080}$	—	1882	391	676	66	4,307,646												
Krono:																				
Bergs-torp.....	—	—	28	48	—	1	—	38,767												
Skatte:																				
Hyttor.....	—	—	34 $\frac{1}{2}$	548	2	—	—	1,080,510												
Bergs-torp....	—	—	152	190	2	20	—	138,691												
Frälse:																				
Hytta.....	—	—	1	1	1	—	—	3,000												
Bergs-torp.....	—	—	5	8	—	—	—	24,524												
Summa	1740 $\frac{8141}{388080}$	1776 $\frac{7191}{388080}$	220 $\frac{1}{2}$	19704	2071	5028	857	26,364,727	50	Summa	479 $\frac{3}{8}$	122 $\frac{1}{2}$	3470 $\frac{3}{4}$	970 $\frac{1}{2}$	8753	13193 $\frac{1}{8}$	9 $\frac{3}{8}$	3,180,202	612,714	3,792,916

Tab. N:o 11.

LAGA SKIFTEN M. M.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
År.	Sökta skiftens antal.	Fastställda skiften.							Arfvoden till landtmätare och gode män för laga skiften. R.dr R.mt.	Hela beräknade utgiftsersättningen. R.dr R.mt.
		Antal.	Skiftade mantal.		Skiftade ägor upptagne i kvadratref.					
			Ofrömedlade.	Förmedlade.	Inrösningsjord.			Afrösningsjord.		
					Åker.	Äng.	Odlingsmark.			
1856	167	124	—	43 $\frac{3}{4}$	42,901	29,058	381	289,044	54,309	
1857	144	94	—	24 $\frac{1}{2}$	28,258	17,472	229	160,266	29,211	
1858	129	114	—	28	36,327	29,443	84	436,649	60,284	
1859	126	111	—	35 $\frac{1}{4}$	40,007	33,067	112	460,056	78,477	
1860	150	104	—	25 $\frac{3}{4}$	25,774	14,178	74	238,024	50,234	
Summa 1856—60	716	547	—	157 $\frac{1}{2}$	173,267	123,218	880	1,584,039	272,515	

Tab. No 12.

SPARBANKER.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.												
Sparbankens be- nämning och stiftelseår.	Antal del- egare.	Hela ka- pitaltill- gången.		Öfver- skott el- ler bespa- ring öfver delegar- nes andel.		A f d e l e g a r n e																			
		R.dr	R.mt.	R.dr	R.mt.	insatt belopp. R.dr R.mt.					uttaget belopp. R.dr R.mt.														
		Allt vid periodens slut.		1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.												
Carlstads, stiftad 1822	4,360	898,490	72	78,345	81	174,483	44	77,103	78	59,151	14	97,632	72	106,284	46	71,006	34	146,087	50	192,738	56	131,521	90	119,394	01
Christinehamns, stiftad 1843	1,484	303,222	—	13,327	—	12,741	—	21,248	—	18,698	—	34,322	—	52,312	—	1,991	—	22,404	—	26,736	—	28,763	—	21,947	—
Filipstads bergslagers, stiftad 1823	1,317	284,091	26	11,495	31	39,015	91	35,962	15	33,593	52	37,792	47	51,658	89	26,491	—	20,985	26	40,035	89	41,126	14	47,840	36
Vestra Wermlands, stiftad 1856	363	33,386	34	371	02	9,106	50	10,798	40	5,259	24	9,373	25	11,689	22	—	—	1,737	18	6,714	62	4,115	79	7,341	77
Sunne, stiftad 1856	141	20,916	58	319	48	646	50	7,544	25	5,300	62	6,194	20	4,245	08	—	—	194	56	1,210	68	1,602	70	2,514	38
Summa	7,665	1,540,106	90	103,858	62	235,993	35	152,656	58	122,002	52	185,314	64	226,189	65	99,488	34	191,408	50	267,435	75	207,129	53	199,037	52

Till tab. No 13, FATTIGVÅRDEN, hafva meddelats blott de upplysningar, som finnas i berättelsens text, sidd. 22 och 23.

STOCKHOLM, 1862.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,
KONGL. BOKTRYCKARE.

